

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/farkas-csaba-fejedelem-es-hatalom-i-rakoczi-gyorgy-parainesise-mas-allamelmeleti-munkak-tukreben-02-01-04/>

Farkas Csaba

Fejedelem és hatalom

I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2009/2010. tanév

Iskola: Dobó Katalin Gimnázium, Esztergom

Felkészítő tanár: Gergely Endre

A XVII. században egyre-másra születnek olyan államelméleti munkák, melyek középpontjában az uralkodó személye áll. Nem véletlen ez az abszolutizmus századában, és meg is előlegezi, elő is készíti a közelgő nagy filozófiai áttörést, a felvilágosodást. A szerzők közt uralkodókat, gondolkodókat, tanácsadókat is találunk. A művek gyakran intelmeket, tanácsokat tartalmaznak arra nézve, hogy viselkedjen az uralkodó. A királytükör műfaj nagy múltra tekint vissza hazánkban, hiszen már államalapító királyunk, Szent István is írt Intelmeket fia, Imre herceg számára. A XVII. század az államelméleti irodalom magyarországi, főleg erdélyi virágkorát hozta el. A dolgozat középpontjában I. Rákóczi György Parainesise áll, ennek gondolatait veszi sorra az elemzés, és hasonlítja olyan művekkel, melyekről a fejedelemnek tudomása lehetett, és hatást gyakorolt világnézetére, uralkodói gyakorlatára és fia, a későbbi II. Rákóczi György számára írt útmutató munkára.

Bevezetés

Kálvin főművét, *A keresztyén vallás rendszerét* Szenczi Molnár Albert 1624-ben adta ki Hanauban. Prágai András 1628-ban fordította le Antonio Guevara művét, a *Fejedelmek serkentő óráját*, s hozzá saját előszót illesztett.¹ Bethlen Gábor 1629-ben vetette papírra végrendeletét.² A mezőtúri pap, Vetéssi István 1631-ben írta I. Rákóczi Györgyhez levelét az uralkodás művészetéről³, aki erre hat évvel, 1637-ben

fogalmazta meg fiának szóló intelmeit.⁴ A Heidelbergi Kátét 1630-tól oktatták az erdélyi iskolákban.⁵

Dolgozatom középpontjában I. Rákóczi György *Parainesise* áll. E nem túl hosszú írás gondolatait veszem sorra, és próbálom összehasonlítani olyan művekkel, melyekről a fejedelemnek tudomása lehetett, vagy biztosan volt is, és ezáltal hatást gyakorolhattak világnézetére, uralkodói gyakorlatára, és a fia számára írt útmutató munkára. Megpróbálom összehasonlítani az Erdélyben papírra vetett műveket olyan művekkel, melyek európai viszonylatban is jelentősek: Niccolò Machiavellitől *A fejedelem*⁶, Kálvin Jánostól *A keresztyén vallás rendszere* (A polgári kormányzatról szóló fejezet)⁷, illetve Antonio Guevara *Fejedelmeknek serkentő órájának* egy részlete.⁸

A fejedelem, mint tükör – „az példa is magam vagyok”

Az uralkodó magaviselete, példamutatása a korszak számára lényeges kérdés volt. Abban a kortársak is megegyezhettek, hogy az uralkodó tettei tükör gyanánt vetülnek az alattvalókra, akiknek uruk tetteihez hasonlóan kell munkálkodniuk, viselkedniük. A XVI. századi Antonio Guevara Marcus Aurelius császár szájába adja erről vallott nézetét: „szent étellel és jóságos cselekedetekkel tükörök lesznek [a fejedelmek].”⁹ Szerinte az uralkodáshoz erő, valamint okosság szükséges. Később szól arról, hogy a haldokló császár kéri fiát és egyben örökösét, hogy dicséretesen tartsa magát a római közösségben, már csak az impérium hírnevének megőrzése miatt is.¹⁰ Ráadásul az uralkodót mindenki ismeri, cselekedeteiről és jelleméről alattvalói mindent tudnak. Guevara ezt világosan megfogalmazza: „mi fejedelmek, mivelhogy az nap világosságánál forgunk, miképpen mindeneket látunk, így mindenektől láttatunk.”¹¹ A szerző az ország viszonyait és belső életét attól teszi függővé, hogy a fejedelem hogyan mutat példát. Azaz, ha példaadó magatartást mutat, akkor következésképp egy idő után a saját képére is formálhatja az országot. Magatartásával tehát az egész birodalom előtt felelősséggel tartozik, ugyanakkor ez alapján ítélik meg nem csak őt magát, hanem egész birodalmát, országát.

Vetéssi István I. Rákóczi Györgyhez írt levelében erről az urának úgy szól, hogy a fejedelemnek tündökölnie kell a birodalomban. Indoklása szerint azért, hogy vele együtt alattvalói is tisztességesen és engedelmesen szolgáljanak: „[...] szelíd engedelmissége [...] az fejedelemnek tündököljék az egész birodalmában, hogy így

*az ő birodalma is őhöz, amaz gyönyörűségesen tündöklő, tiszta, szép égnek formáját viselvén, mindenkor igen szép, tiszta lehessen, és őnéki engedelmisséggel szolgáljon.*¹² Magyarán szólva, a fejedelem cselekedetei, megjelenése, és akár tettei is példát adnak az alattvalóknak, melyeket követve az ország javára cselekszenek.

Kálvinnál is azt olvassuk, hogy a hatalomban levőknek tündökölniük kell,¹³ de ide kapcsolódik azon véleménye is, miszerint az uralkodók *„a hatalmat, amellyel föl vannak ruházva, Krisztusnak vessék alá, hogy egyedül Ő tündököljön mindenek felett.*¹⁴

Ehhez a gondolatkörhöz Vetéssi még azt is hozzáfűzi, hogy a fejedelemnek magatartásában istenfélőnek kell lennie. Véleménye szerint a vallásos fejedelemtől az igazságtalanságokat jobban túrik az emberek, mint az olyantól, aki ezzel szemben áll.¹⁵ A fejedelem tehát, bár szó szerint itt a szerző nem nevezi őt „tükörnek”, vallásosságával, istenfélő cselekedeteivel is példát nyújt alattvalóinak.

Rákóczi a Parainesisben azt írja, hogy ha a fejedelem jól viseli magát, cselekedetei mások előtt példaértékűek lesznek, ezáltal hírneve is öregbedni fog: *„másoknak jó példájokra, magadnak előmeneteledre s dicséretedre, jó hírednek-nevednek terjedésére, idvösségedre igazgassa, vezérelje, szűből kívánom, amen.*¹⁶ Később, levele vége felé, Vetéssihez hasonlóan, ő is kitér a vallásosság szerepére, és ő is tükörként állítja be a vallásos fejedelmet. Felhívja fia figyelmét arra, hogy őt kövesse nemcsak mint fejedelmet, hanem mint édesapát is: *„példát vévén éntőlem, atyádtól, kit annyival inkább követned kell, hogy éntőlem édesatyádtól parancsoltatik, az példa is magam vagyok.*¹⁷

A tárgyalt szerzők – akár fejedelmek, akár alattvalók – az uralkodó cselekedeteiben olyan követendő mintát látnak, amelyet az alattvalók is követni fognak.

Fejedelem és népének viszonya – „az emberek szívét, szeretetét magadtól el ne idegenítsd”

Mióta megjelent Machiavelli *A fejedelem* című műve, szinte szállóigeként merül fel a kérdés államelméleti munkákban, hogy az alattvalók inkább féljék, vagy szeressék uralkodójukat. Machiavelli erről így ír: *„Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle,*

*mint ha szeretik, ha a kettő közül egyiknek már hiányoznia kell.*¹⁸ Machiavelli tehát a szeretetet is fontosnak tartja, mégis a félelemre szavaz.

A tizenhat évvel Machiavelli könyve után megjelent *Fejedelmeknek serkentő órájában* Guevara szembehelyezkedik a híres olasz szerzővel: *„Ezt jól eszekbe vegyék az fejedelmek, hogy az országnak békessége, az közönséges dolognak szabadsága, az ország lakosainak fejedelmekhez való szerelme, az vitézeknek hívsége, az jobbágyoknak engedelmissége, az ellenségnek meghódoltatása, az háznak állandósága, nem elannyira az országban széjjel eloszlott fegyvereknek bévségével, mint inkább az fejedelmeknek jó magaviselésével és a hozzá tartozóknak egyező jóakarattal tartatik meg.*¹⁹ Guevara óva inti az uralkodókat attól, hogy gonoszak legyenek. Véleménye szerint *„az gonosz fejedelmeket, ha az alattok valók meg nem merik fenytéssel rettenteni, de el merik árulni; ha nem merik megbüntetni, de meg merik hát rágalmozni; és akik önékik barátjok nem lehetnek, ellenségek lesznek.*²⁰ Guevara továbbfuttatja a gondolatmenetet: az uralom megtartása érdekében sem szabad kegyetlennek lenni, mert a kegyetlenség bukáshoz vezethet.

Kálvin az uralkodó és népe viszonyát kizárólag a hiten keresztül értelmezi. Elmélete szerint minden hatalom Istentől származik, ezért még a rossz uralkodót is tisztelnie és félnie kell a népnek: *„Mikor azt halljuk, hogy a királyt Isten adta, egyszersmind újítsuk fel lelkünkben ama mennyei parancsolatot is, hogy a királyt tisztelni és félni kell, és akkor nem fogunk habozni, hogy a legsilányabb zsarnoknak is megadjuk azt a tiszteletet, amelyre őt az Úr méltatta.*²¹ Kálvin szerint ugyanakkor *„szeretettel és tisztelettel kell körülvenni a törvénytisztelő királyokat.*²²

Fölmerül a kérdés, hogy a hazai gondolkodók miként vélekedtek ebben a témában. Prágai András, Guevara fordításának elejére írt prológusában azt olvashatjuk, hogy szerinte *„Nagy bolondság embernek magát gyűlöltetni. Bizony nagy okosság viszontag magát szerettetni.*²³ Ezt természetesen közvetlenül a fejedelemre is érthetjük. Ugyanakkor azt is olvashatjuk a prológusban, hogy a fejedelem ne legyen túl közvetlen az alattvalóival, mert elveszíti a tekintélyét: *„Ha az fejedelem mindennec látni engedi magát, és mindennel felettéb nyájaskodik, nem léssen félelemmel való böcsületi.*”

Bethlen Gábor végrendeletében az uralkodó és az alattvalók közötti kölcsönös szeretetről ír: *„Atyámfiaitól, híveimtől intetvén, nem hagytam szintén utolsó órákra*

*dispositiomat: akarván azért tisztelnem ebből is eleget tenni, hazámhoz és benne lévő híveimhez való szeretetemet igyekezővén deklarálni, az ide alább specificált intéseket hozzájuk sincerus affectusomból [őszinte szeretetemből] akarván tenni; intek sőt obtestálok minden rendbélieket, ha miben fogyatkozás esik, abból engemet senki meg ne ítéljen, és koporsóm után senki gonoszul ne gyalázzon, mert szántsándékkal senkit közülök gonoszra indítani nem akarok.*²⁴

Vetéssi István levelében egészen érdekes módon közelíti meg a kérdést. Ő a szeretetet és a félelmet egyszerre is lehetségesnek tartja. Szerinte a fejedelemnek kegyesnek és jóakarátúnak kell lennie, és szeretnie kell alattvalóit. Ugyanakkor azt is fontosnak tartja, hogy a fejedelmet is szeressék az alattvalók. Ezt szerinte „szelíd engedelmisséggel és adakozással”²⁵ érheti el az uralkodó. Kiemeli viszont, hogy a szeretet érdekében az uralkodó nem alázhatja meg magát az alattvalói előtt: „Oly móddal mindazonáltal, hogy az fejedelmi méltóságnak becsületi meg ne sértődjék.”²⁶ Itt szerepel az a gondolat is, hogy a fejedelem nem lehet túlságosan kemény alattvalóival szemben. Megjegyezzük, hogy a túlzott keménység elutasítása megjelenik Machiavellinél és Kálvinnál is. Előbbi azt írja, hogy „A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell: csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója.”²⁷ Kálvinnál ez áll: „[...] nehogy [az uralkodó] túlzott szigorral inkább sebezzen, mintsem gyógyítson.”²⁸

Vetéssinél ugyanakkor nagy hangsúlyt kap a félelem fontossága is: „[A fejedelmek alá] vetett népek nem úgy születtenek, hogy tulajdon szelidségből, de úgy, hogy félelemből szolgáljanak.”²⁹ Azt is fontosnak tartja, hogyha büntetésre kerül a sor, az uralkodó semmiképpen se mutasson lágyságot, mert az az alattvalókat elbizakodottá teszi. Ellenkezőleg: „az birodalomban való keménység, az közönséges [általános] jónak megmaradásáért szükséges.”³⁰ Ide kapcsolódik Kálvin érvelése, miszerint az uralkodó jogosan bünteti meg a vétkezőket akár halállal is, ha ezáltal a közösség rendjét védelmezi meg: „Az Úr törvénye tiltja az ölést. De, hogy az emberölések büntetlenek ne legyenek, maga a törvényhozó ad kardot szolgálai kezébe, hogy azt minden gyilkossal szemben használatba vegyék.”³¹ Vetéssi gondolatmenetében odáig jut, hogy az alattvalók istenfélelmét összekapcsolja a fejedelem iránt érzett félelemmel, és azt mondja, hogy a félelemmel övezett keresztény uralkodók már csak azért is sikeresek lesznek, mert alattvalóik úgy érzik, „mintha az Istennel együtt megtapasztalhatóképpen munkálkodnának abban, amiben

*az ő fejedelmekkel munkálkodnak. [...] Nem is mernek az olyanok után gonoszul leselkedni, tudván, hogy az Isten azoknak oltalmára és gondviselésére szent kezeit felhúzta.*³² Kicsivel lejjebb azt írja, hogy a fejedelemnek nem szabad úgy viselkednie, hogy alattvalói féljenek tőle: *„tiszteljék inkább, hogyses féljék.”*³³

Mindezek háttérben ott szerepel az is, hogy a fejedelem mit gondol alattvalóiról. Machiavelli nem rejt véka alá véleményét: *„Az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak; ha adakozó vagy velük, lábad elé vetik magukat, életüket és vérüket kínálják, amikor nincs rá szükség [...], de mihelyt szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak ellened.”*³⁴ Nem véletlen ez a negatív vélemény, Machiavelli saját korának Itáliáját a legromlottabbnak látta az összes ország közül.³⁵

Vetéssi azt írja, hogy a fejedelem és a nép viszonyát úgy kell felfogni, mint az apa és gyermekei közötti viszonyt. Maga a fejedelem az apa, az alattvalói pedig a gyermekei. Azonban hozzáteszi, hogy ez a viszony, kapcsolat csak úgy működhet, hogy a fejedelmi méltóság nem csorbul.³⁶ Egy másik helyen figyelmezteti az uralkodót, hogy magas méltóságra hosszú időre senkit ne emeljen, mert az a tisztségviselőket *„azután osztán, új dolgoknak cselekedetire kényszerítik.”*³⁷ A szövegből egyértelműen kiderül, hogy az ilyen „új dolgok” ugyanúgy veszélyesek az uralkodóra, mint amikor maga mellé, magához közel enged valakit.

Rákóczi Parainesisében ír félelemről és szeretetről is. Két alkalommal is megerősíti a szeretet fontosságát: *„Kinek-kinek becsületét érdeme szerint igen megadjad, magadat mindenekkel szerettessed [...].”*³⁸ Ez a rész hasonlóságot mutat Kálvin azon megállapításával, hogy az uralkodónak tisztelnie kell alattvalói szabadságát: *„a felsőbbiségeknek is a legnagyobb szorgalommal arra kell ügyelniük, hogy a szabadságot, amelynek védelmezőiül vannak rendelve, bármely részben is megkisebbiteni, vagy éppen megsérteni ne engedjék.”*³⁹ Rákóczi művében azt írja, hogy: *„az emberek szívét, szeretetét magadtól el ne idegenítsed.”*⁴⁰

Ugyanakkor fiának azt is tanácsul adja, hogy dolgai intézése közben tartsa szem előtt a közmondást: *„ahol a félelem, ott vagyon a tisztesség is”.*⁴¹ A félelmet itt nem kifejezetten negatív értelemben vehetjük, hanem tiszteletként is értelmezhetjük. Ez párhuzamot mutat Machiavelli és Vetéssi gondolataival. Mindhárman írnak a félelem és szeretet kettősségéről. Bár a szeretetet Machiavelli maga sem utasítja el,

mikor választásra kerül a sor, nagyon határozott. Ezzel szemben Vetéssi és Rákóczi már nem képvisel ilyen határozott álláspontot. Vetéssinél is többet olvasunk a keménységről, mint a szeretetről, Rákóczinál pedig a két érzés szerepeltetése egyensúlyban van. A nép és az uralkodó viszonyában fontos a szeretet, ugyanakkor mindig az uralkodóé a vezető szerep. A tekintély, és a feltétlennek is nevezhető tisztelet tehát tartóoszlop az uralkodó és az alattvalók viszonyában. Rákóczi nem véletlenül írja: *„ne társok, hanem urok légy”*⁴²

Az a kérdés is foglalkoztathatta Vetéssit, hogy az alattvalók szolgáknak minősülnek-e? A szerző erre egy Tacitus-idézettel válaszol. Szerinte az alattvalóknak szelídnek és engedelmesnek kell lenniük, mintsem hogy szolgáljanak.⁴³ A Parainesisben is felbukkan ez a kérdés. Rákóczi azt tanácsolja fiának, hogy szerettesse meg magát mindenkivel.⁴⁴ Röviddel alatta írja, hogy jobbágyain, szolgálóin fia ne kegyetlenkedjen. Azzal érvel, hogy ők is emberek, és ahelyett, hogy pusztítaná őket, felszólítja, hogy védelmezze őket! Azt is írja, hogy nemcsak oltalmaznia, de építenie (erősítenie), és gyarapítania is kell alattvalóit.⁴⁵ Inti a későbbi II. Rákóczi Györgyöt arra is, hogy az embereket ne idegenítse el magától.⁴⁶

Érdekes belegondolni, hogy kiket ért Rákóczi a *jobbágy* szó alatt (*„[...] valakiket az Úristen alád ad, akár most, akár ezután jobbágyid legyenek”*).⁴⁷ Első pillantásra azt hihetnénk, hogy itt a jogi értelemben vett jobbágyi rétegről van szó. Ezt sugallja az a tanács, hogy rajtuk ne kegyetlenkedjen az uralkodó, úgy tartsa őket, mint embereket, oltalmazza őket. Viszont amikor azt írja, hogy személyválogatás nélkül tegyen közöttük igazságot, valójában nemesekre gondol, hiszen értelmetlen egy leendő fejedelmet arra figyelmeztetni, hogy parasztjai között ne válogasson személyes szimpátia alapján. Egy másik helyen minden alattvalót egyöntetűen szolgának nevez (*„Szolgáiddal, mind naggyal és kicsinnyel magadat becsültessed”*),⁴⁸ ami szintén azt támasztja alá, hogy számára a társadalom két alapvető részből áll: a fejedelemből és alattvalóiból. Kálvin így ír erről: *„az egyeduralom, amely [...] mindenkinek általános szolgátságát vonja maga után, kivéve azt az egyet, akinek önkénye alá van mindenki rendelve.”* Kálvin persze hozzáteszi ehhez, hogy *„a hősi és kiváló szellemeknek [ez] sohasem tetszett.”*⁴⁹ Ez nagyon hasonlít ahhoz az abszolutista állásponthoz, amit Vetéssi is képvisel: *„mindeneknél nyilván vagy, hogy ő egyedül az, akitől az többi mindnyájan függenek.”*⁵⁰ Az alattvalók és a fejedelem között itt is megfigyelhető egyfajta távolságtartás, amelynek

mértékét az uralkodó tudja csak meghatározni. Rákóczinál ez azért is érdekes, mert néhány évvel a Parainesis megírása előtt maga is „szolgája” volt egy másik uralkodónak, s mikor a 30 éves háborúba bekapcsolódó Bethlen Gábor mellé állt, tulajdonképpen fellázadt saját ura ellen.

A törvény és a fejedelem – „semminemű törvénytelenység, húzás-vonás ne legyen”

Hahner Péter *Az abszolút monarchiáról mai szemmel. Az állam én vagyok!* című cikkében részletesen ír a francia abszolút uralkodók jogairól és jogi korlátairól. Írásából kiderül, hogy egy abszolút uralkodóra is vonatkoztak a törvények, amiket nem hághatott át.⁵¹ Stipta István szerint az abszolút uralkodó hatalma nem hasonlítható a 20. századi diktátorokéhoz.⁵²

Machiavelli két szempontból közelíti meg a törvények kérdését. A 12. fejezetben azt írja, hogy a jó törvényeken és a jó hadseregen nyugszik az egyeduralom.⁵³ Másrésztől műve azt sugallja, hogy a fejedelem a törvény felett áll. Mint mindenben, itt is a haszonelvűségnek rendeli alá véleményét. Abban a kérdésben, hogy szótartó legyen-e az uralkodó, egyértelműen azt tanácsolja, hogy ha a megváltozott helyzet úgy kívánja, szegje meg adott szavát.⁵⁴

Antonio Guevera válasza a kérdésre egyértelműen: nem. Véleménye szerint az uralkodónak még csak megpróbálkoznia sem érdemes a törvények átlépésével, helyette viszont jobban teszi az uralkodó, ha tanácsosokkal viszi végig akaratát. Nála a törvény egyenlően vonatkozik az uralkodóra és alattvalóira is, különbségtétel nélkül: „*Azt is gondolod, jó fiam, hogy az törvényektől szabadosnak hagylak tégedet, és hogy akinek parancsolatjának mindenek engednek, de ellene senki ne merjen állni; fiam, meg se gondolt azt.*”⁵⁵

Kálvin szerint a törvényeken alapszik az állam rendje.⁵⁶ A törvényeket az irányítók hozzák, akik a törvényes rend nélkül elveszítenék hatalmukat: „*Az állami életben a felsőbbbségekhez legközelebb állanak a törvények, [...] amelyek nélkül a felsőbbbség meg nem állhat [...] a törvény néma felsőbbbség, a felsőbbbség pedig élő törvény.*”⁵⁷ Kálvin nem tartja az egyeduralmat ideális államformának, helyette a kisebbség uralmát támogatja. Szerinte az uralkodó nem lépheti át a törvényt, mert végső esetben az alattvalók fel is lázadhatnak ellene. Egy helyen azt írja, hogy az alattvalók tisztelettel, sőt vallásos kegyelettel tartoznak, de csak „*a legszélső*

határig".⁵⁸ A nép a rossz uralkodó ellen se lázadhat fel, de ha van egy kijelölt csoport, amely ezt törvényesen megteheti, azt Kálvin támogatja: „*Mert ha a féktelen uralkodás megjobbítása Istennek bosszúja, ne gondoljuk azonnal, hogy annak végrehajtására nekünk adott az Úr megbízatást, akiknek semmi más parancsolat nem adatott, minthogy engedelmeskedjünk és tőrjünk. Mindig a magánemberekről beszélek. Mert ha vannak most a néptől szervezve bizonyos felsőbbbségek, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva ([...] aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak): annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben [...]*”.⁵⁹

Elméletben az erdélyi fejedelmek hatalma is korlátozott volt. Minden fejedelemválasztáskor a rendek elfogadtatták az új uralkodóval az ún. *conditiókat*. Ezek tartalmazták a rendek választójogának megtartását, a négy bevett vallás gyakorlásának biztosítását, az ország törvényeinek és a nemesi szabadságoknak a megőrzését, és a szabad véleménynyilvánítás elfogadását az országgyűléseken. Hogy ezt az uralkodók mennyire tartották be, a mindenkori erőviszonyoktól függött, ami viszont rendszerint az uralkodók javára billent.⁶⁰

Vetéssi szerint az uralkodó nem lépheti át a törvényt, sőt azon változtatnia is csak kellő körültekintés mellett érdemes: „*Az egyszer kiadott, és az véle való éléssel megerősített, szokott törvényt (úgymond); állhatatosan megtartsátok és azokban csak egyet is meg ne változtassatok, mert azok, ha az ő állapotjokban megmaradnak, hasznosabbak az közönséges társaság között, ha szintén rosszabbak is annál, mint amelyet valaki megújítás által öközikben behozna.*”⁶¹ A változást Vetéssi veszedelmes dologként értelmezi, sőt felhívja a fejedelem figyelmét a veszedelmes tanácsadókra is, akik a változásokat sürgetik. A változás szerinte az alattvalókra a legkárosabb és legrosszabb, mert azok nem értik meg annak okát. Mindezek alapján kijelenti, hogy jobb a régi szokásokat megtartani, mint az újakkal kísérletezni. Ugyanitt írja, hogy ha a törvényekben ennek ellenére kell is változtatás, akkor is csak kis részében, méghozzá úgy, hogy az alattvalók csak kis mértékben zúgolódjanak. Szerinte a változást lassan kell véghezvinni és elérni.⁶²

I. Rákóczi György levelében egy helyen szólítja fel fiát a törvény tiszteletére. Itt azt olvashatjuk, hogy amit a szegény ember neki ad, azzal saját magának és szolgálóinak elégedettnek kell lennie, továbbá nem engedheti meg magának azt, hogy

átlépjen a törvény felett: *„Valamit a szegény ember adhat jóakarátja szerént, azzal megelégedjenek, erőszakétel, egyszóval semminemű törvénytelenység, húzás-vonás ne legyen [...]»*⁶³ A törvény nála is az uralkodó felett áll.

Adományozás és a hívek – „Kinek-kinek becsületét érdeme szerint igen megadjad...”

Kálvin a jutalmazást alapvető fontosságúnak tartotta: *„Mert teljességgel azt tapasztaljuk, [...] hogy t. i. a közállapotok rendje a jutalmon és a büntetésen alapul s ha ezek megszűnnek, az államoknak egész rendje meginog és ledől.»*⁶⁴

Uralkodók és alattvalóik viszonyában fontos szerepet kap az adományozás, vagyis a jutalmazás. Minden itt tárgyalt szerző egyetért abban, hogy az adomány bizonyos keretek között hasznos, és hogy veszélyes túlzásba vinni. Machiavelli ezt így fogalmazza meg: *„A bőkezűség nem válik károdra, ha módjával alkalmazod, fel sem tűnik, de az ellenkezőjének a hírébe sem kerülsz. A fejedelem ezért, ha azt akarja, hogy bőkezűsége maradandó nyomot hagyjon az emberekben, tartózkodjék a pazarlástól. A pazarló fejedelem ilyenformán felemészti minden vagyonát, s végül, meg akarván őrizni a bőkezűség látszatát, alattvalóit csak szipolyozza, és zsaroló lesz, aki mindenre képes, hogy elegendő pénzhez jusson. Emiatt népei meggyűlölik, és nem becsülik, mert elszegényedett; ilyen úton-módon, ezzel a bőkezűséggel sokakat sért meg, és csak keveseknek juttat.»*⁶⁵

Antonio Guevera Marcus Aurelius szájába adja azt a megállapítást, hogy a szolgák mindig jutalmat várnak új vagy régi szolgálataik miatt, annak ellenére, hogy már korábban megjutalmazták őket. Véleménye szerint, ha csökken a szolgák serénysége, akkor kéréseikben mind szemtelenebbeké válnak. Ebből következik, hogy az uralkodónak gyakorlatilag kihagyhatatlan tevékenységei közé tartozik az adományozás, mellyel hűségese embereit jutalmazza. Azonban Guevara szerint vigyázni kell arra, hogy a már megjutalmazott híveknek nem szabad alábbhagyniuk szolgálatukat, csak mert adományban részesültek: *„Midőn azt hiended, hogy szolgálidnak megfizetted, új vagy régi szolgálatjoknak jutalmát kezdik tőled kívánni. Mert régi szokás az udvarokban, hogy az fejedelmeknek és uraknak szolgálói, ha látják az kedvességet az szolgálatban, megcsökkennek, és alábbhagyják forgolódásokat, de az kérésben hovatovább mindinkább szemtelenebbé lesznek.»*⁶⁶

A hűségese emberekről azt írja, hogy csak addig hűek az uralkodóhoz, ameddig adományok révén hasznot remélhetnek tőle. Mihelyt ez megszűnik, ezek az emberek elhagyják a fejedelmet, és ellene fordulnak. Ebből kitűnik az is, hogy az emberek nagy részét csak a haszonszerzés érdekli, amit pedig nem kapnak meg uruktól, azt irigyelni fogják tőle. Egy idő után kétséget kizáróan konfliktus alakul ki egyes hívek és a fejedelem között, erről azonban Guevara már nem ír. *(„Ez okáért ugyan nagy könnyörületességre méltó az az fejedelem, akit sokan nem azért hogy szeretnek, hanem az jótéteményre és haszonra nézve, melyet tőle várnak szolgálnak és hízelkednek néki. Mely ebből nyilván kitetszik, mert csak egy kicsinnyé megszűnjék is az fejedelem adakozni, mindjárt megkezdi utálni, úgy hogy afféle szolgálkat nem az fejedelem személyének szeretőjének, hanem gazdagságának kívánóinak méltán láttassunk mondani.”)*⁶⁷

Prágai prológusának elején úgy nyilatkozik, hogy *„az gazdagság adakozás nélkül az gazdagot boldoggá nem teszi.”* Arra buzdítja a gazdag fejedelmeket, hogy gazdagságukból adományozzanak híveiknek. Később azt írja, hogy *„az felettéb való kedvezés káros szokot lenni, és az gondolatlan adakozás másnac törvéntelen való bosszúsága nélkül nincsen”.* Óva int tehát, Guevarához hasonlóan, a túlzott adakozástól, jutalmazástól is.

Bethlen Gábor végrendeletében azt olvashatjuk, hogy: *„híveidnek érdemlett becsületeket megadjad”*, továbbá azt, hogy utódja szerettesse meg magát mindenkivel.⁶⁸ Itt nem az általános értelemben vett adományozásról olvashatunk, hanem az uralkodóhoz hű személyek fejedelem által történő megbecsüléséről. A hűségese alattvalóknak, főleg azoknak, akik jó szolgálatokat tesznek a fejedelemnek, kijár ez a tisztelet.

Vetéssi szerint az adományozás nagy előnye, hogy az uralkodó képes híveket szerezni, hiszen Augustus is így tett híveivel. Ugyanakkor ítélettel, tehát mérlegelés útján kell az arra érdemeseket kiválasztani. Az előzőekben bemutatottakhoz hasonlóan Vetéssi is ellene van a túlzott adakozásnak, hiszen az a fejedelmi hatalom gyengülését is jelentheti. Cicerót idézi, mikor azt mondja, hogy az adományozások révén megfogyatkozott fejedelem, hogy híveit maga mellett tartsa (és mi mással tarthatná, mint adománnyal), kénytelen lesz mások tulajdona után nyúlni. Azaz visszavenni olyan birtokokat, melyeket már egyszer eladományozott. Ez egyértelműen még a híveit is elfordítaná az uralkodótól, hiszen mindenkinek tartania

kellene attól, hogy az övét is elveszi. Ez pedig egy idő után a hűségese alattvalókat is uruk ellen fordítaná. Éppen ezért kell óvakodni tehát a túlzott adományozástól! Az arra érdemesek jutalmazásától ő sem zárkózik el, hiszen azok dicséretet nyerve, a továbbiakban is hűen fogják szerinte szolgálni fejedelmüket.⁶⁹ Vetéssi nem csak a hagyományos értelemben vett adakozást javasolja, emellett ajánlja az adóelengedést vagy adócsökkentést is, mint jutalmat.⁷⁰

Rákóczi Parainesében a híveknek kijáró tiszteletet emeli ki, azt írván, hogy „*Kinek-kinek becsületét érdeme szerint igen megadjad [...]*”⁷¹ Úgy, ahogy azt Bethlen végrendeletében olvashatjuk. Külön szól fiának az egyházi rendek megbecsüléséről és gyarapításáról: „*az egyházi rendeket is igen-igen megbecsüljed, oltalmazd, tápláljad, segítsd [...]*”⁷² A Parainesis itt leginkább Bethlen végrendeletéhez hasonlítható, ami főként a híveknek kijáró tisztelet révén észrevehető. Rákóczi nem szól a túlzott adományozásról vagy magáról az adományozottról sem. Konkrét tanács arra nézve, hogy fia miképpen válassza ki az arra érdemeseket, és jutalmazza meg őket, nem található intelmeiben.

Az udvar – „udvarocskád rendetlenül, becstelenül, fejtelten lábúl ne legyen”

Az udvar a fejedelem lakhelyeként is felfogható, itt fordulnak meg a méltóságviselők, tanácsadók stb. Az udvar mindig is fontos szerepet kapott az uralkodók életében. Bethlen írja, hogy „*udvarában tökéletes, tiszta életű, tanácsos embereket igyekezzék tartani, ne valami udvari hazugit.*”⁷³ Bethlen még arra is figyelmet szentelt, hogy kik vegyék körbe feleségét. „*Belső fehér háznépet a szerint: kik között két főasszonyt, kik erkölcsökkel, tiszta életekkel, tanácsos állapotjokkal tiszteteknek megfelelhessenek és becsületet vallhasson vélek, mind maga és azok az asszonyok.*”⁷⁴ Felfigyelhetünk arra, hogy udvarhölgyei kiválogatásánál fontos kritérium számára az erkölcsösség, és az, hogy rendesen el tudják végezni feladatukat. Idetartozó az is, hogy „*elkerülje ki-ki fejedelme körül való hízelkedését.*”⁷⁵ Óva inti nem csak a fejedelmet, hanem az udvari embereket is a hízelkedéstől. Machiavelli úgy látja, hogy az udvarok tele vannak hízelgőkkel. Egyféleképpen lehet védekezni ellenük Machiavelli szerint: ha a fejedelem bölcs emberekkel veszi körül magát, de csak akkor engedi tanácsot adni őket, ha azt ő maga kéri. Minden más esetben megvetés lesz a fejedelem osztályrésze.⁷⁶

Rákóczi Parainesisében is találunk rövid utalást az udvarra. Azt írja fiának, hogy „*udvarocskád rendetlenül, becstelenül, fejetlen lábúl ne legyen*”, majd így folytatja: „*ki-ki rendesen hivatalába, hogy eljárjon, reá vigyázz, egymást megbecsüljék.*”⁷⁷ Az udvari rend megtartása elsőrangú szempont a fejedelem számára. Felhívja a fiatalabbik Rákóczi figyelmét, hogy személyesen ügyeljen az udvarban élőkre, hogy jól végezzék feladatukat. Még arra is kitér, hogy becsüljék meg egymást. Talán Rákóczi arra gondolt, hogy avval, hogy udvaroncai elismerik egymás cselekedeteinek fontosságát, csökkenti a köztük lévő feszültségeket. Egy fejedelmi udvarban bizonyára nem hiányzott a korban sem egyfajta belső rivalizáció. Ugyanakkor semmit nem ír arról, miként növelje a leendő fejedelem udvarának fényét.

Tanácsadás – „Mindeneket tanácsból ... tegyél...”

Machiavelli szerint bölcsen kell megválasztani a tanácsadókat, a fejedelem itt vétheti az első hibát. A jó tanácsadó nem a maga érdekét nézi, hanem mindig a fejedelmét. Machiavelli szerint a fejedelemnek ügyesen meg is kell tartania minisztere hűségét: „*jutalmazza, tegye gazdaggá és elkötelezetté.*”⁷⁸ Később írja, hogy csak akkor hagyja tanácsadóit szólani, ha ő kérdez először.⁷⁹

Antonio Guevara rendkívül részletesen ír az uralkodót körülvevő tanácsadókról. A tanácsot úgy definiálja, mint egy olyan dolgot, amely pótolhatatlan, és segíti az uralkodót abban, hogy az uralkodás terhét megossza mással: „*Miképpen pedig az nagy dolgoknak végben vitelére megért tanácsok kívántatnak, így az életnek terheinek könnyebbítésekre az embernek magának is megújulása közben szükséges.*”⁸⁰ Művében Marcus Aurelius azt tanácsolja fiának, hogy a tanácsadóktól kérjen segítséget a hadsereg igazgatásában, hadviselésben, béke és szövetségkötésben, adóvetésben, törvényszabályozásban, tisztre való emelésben és kivetésben, latrok büntetésében, jutalomadásban. A császár inti Commodust, hogy ne tekintse fáradságnak a tanácsosokkal való beszélgetést: „*Mert az mértékletes fejedelmeknek és az jámbor uraknak minden dologra idejek lehet, csak tudjanak vele élni.*”⁸¹

Érvelése szerint az olyan fejedelemnek, aki egy egész nép felett uralkodik, illik több tanácsadót is tartania. Egyedül képtelen mindent irányítani, és több tanácsból könnyebb a legjobbat kiválasztani.⁸² Szükséges a fejedelemnek a kis dolgokra is

figyelnie, nehogy összedőljön az ország, mert véleménye szerint „sok kis repedés” véleménye szerint nagy kárt tehet. Ez nem jelenti azt, hogy minden jelentéktelen ügyben egybe kell hívni a tanácsot. Amit ugyanis a fejedelem saját méltósága szerint megtehet és nem káros, ne ruházza másokra, hanem oldja meg maga. A túl sokszor összehívott tanács nem jó, mert a döntéshozatal elhúzódhat.⁸³ Felhívja Commodus figyelmét, hogy súlyos esetekben a fejedelem a tanáccsal együtt kormányozzon, hiszen ha minden balul üt ki, akkor ők is vétkesek, tehát megoszlik a felelősség.⁸⁴

Guevara szerint az idősebb tanácsadók emelik a fejedelem méltóságát és „az udvarnak dicsőségét ékesítik”,⁸⁵ de azt is mondja, hogy nem minden idős ember eszes és bölcs, és nem minden fiatal állhatatlan. Ha az uralkodónak nagyon idős tanácsosa van, bocsássa el, és eszes ifjút vegyen a helyére. Olyan tanácsadót válasszon, aki eszes, jámbor, bátor, és nagy cselekedeteket vitt már végbe. Nem ajánlja azt sem, hogy csak fiatalokból álljon az uralkodó tanácsa. Ha az uralkodó csak fiatalok tanácsait fogadja meg, akkor azok állhatatlanságukkal az uralkodó erkölcsseit is megváltoztathatják, ha viszont csak öregekre hallgat, azok „az igazságot kívánságokkal elfordítják”, vagyis az uralkodóval szemben saját érdekeiket nézik.⁸⁶

A császár óva inti fiát a pénzemberek tanácsától, szerinte ők ajánlják magukat legelőször, de csak saját hasznukat nézik. Azon a véleményen van, hogy nem szabad olyan ember tanácsára hallgatni, aki azelőtt „másnak veszedelmére tört”.⁸⁷ Marcus Aurelius saját tapasztalata az, hogy kevés olyan ember van, aki jó és hasznos tanácsot adott volna neki. Olyanokkal találkozott idáig, akik csak saját maguk hasznára és mások ártalmára törekedtek. Akik a fejedelem udvarában élnek, mind ilyenek, csak saját vagyonuk és befolyásuk gyarapítása vezérli őket.⁸⁸

Az uralkodónak arra is ügyelnie kell, nehogy egyetlen tanácsos befolyása alá kerüljön, és az irányítson helyette: „Mi lehet illetlenebb és csudásabb dolog, mint mikor a fejedelem elszenved, hogy néki egy parancsoljon, mivelhogy ő mindeneknek parancsol? Elhiggyed fiam lehetetlen dolognak lenni, hogy sok népeknek gubernálása, csak egy tiszttartónak akaratjából jól bírattassék. Az fejedelemhez, aki sokakat igazgat és bír, az illik, hogy sokaknak hallja tanácsát és ítéletit. Semmi nincsen képtelenebb dolog, mint mikor sok országoknak légy ura, s csak egy kapud tartassék nyitva, melyen menjenek bé tehozzád mindenek, kiknek valami dolgok vagyon veled.”⁸⁹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy az uralkodó tartson belső tanácsadójától, hiszen lehetséges, hogy az uralkodó ellenségeivel áll kapcsolatban.

Vigyáznia kell az uralkodónak, hogy belső embere ne az ellenségeinek kedvezzen, hanem maradjon meg annak, amiért az ura kinevezte: tanácsadónak. („*Mert aki tenéked belső tanácsod, bátor ugyan természet szerént legyen is, és tenéked ne legyen ellenséged, mindazonáltal félj tőle, mert ellenségednek barátjok lehet: és bátor hozzád való gyűlölségből teveled gonoszt ne cselekedjék is, de mégis tarts tőle, hogy ellenségednek kedvéért veled jót tenni meg ne szűnjék.*”)⁹⁰

Bethlen Gábor feleségének, Brandenburgi Katalinnak azt írja, hogy: „*udvarába tökéletes, tiszta életű, tanácsos híveket igyekezzék tartani, ne valami udvari hazugit*”.⁹¹ A jó tanácsos tehát rendes életet kell, hogy éljen, megbízhatónak kell lennie, nem pedig olyan személynek, aki hazudik, vagy saját önös érdekeit részesíti előnyben. Felszólítja feleségét, hogy kegyetlenségre senki tanácsára ne vetemedjék, hanem kegyes és kegyelmes uralkodó legyen. A kegyetlenség elkerülése végett nem szabad tehát, hogy a fejedelem közelébe olyan ember kerüljön, aki árt a fejedelmi méltóságnak. Levele végén kéri öccsét, Bethlen Istvánt, hogy vezesse be feleségét a tanácsba, és Katalin azzal együtt kormányozzon.⁹² Bethlen kétségkívül fontosnak tartotta a tanácsot utódja mellett, hiszen felesége külföldi lévén, nemigen érthetett az erdélyi politikához. Egyszerűen arra gondolhatott a nagy fejedelem, hogy Brandenburgi Katalin a tanács, mint politikai szerv nélkül nem képes Erdély kormányzására. Az özvegy meg is fogadta volt férje tanácsát, mert bátyjától többször kérte, hogy küldjenek hozzá kormányzati ügyekben jártas szakembert.⁹³

Vetéssi ahhoz az öt dologhoz sorolja a tanácsadást, amellyel a fejedelem hatalmát, javait és országát megoltalmazhatja. Szerinte tanácskozás nélkül birodalom soha nem lehet meg. Kifejezett véleménye az, hogy a tanácskozás elkerülhetetlen olyan sorsdöntő kérdésekben, mint a háború indítása: „*Minekokáért, hogyha valamely fejedelem hadakozni vágyódik, nem kell azt jó meggondolás és tanácskozás nélkül, csak vakmerőképpen megindítani.*”⁹⁴

I. Rákóczi György Parainesisében azt írja, hogy fia mindent tanácsból, megfontolásból, fontolva tegyen: „*Mindeneket tanácsból, consideratióból [megfontolásból], caute [óvatosan], jól és megvizsgálva, fontolva cselekedjél, az hirtelenséget eltávoztasd [...]*”⁹⁵ Mint tudjuk, ezt a jótanácsot nem tartotta be II. Rákóczi György, mikor hadaival Lengyelországba vonult, és sikertelen hadjáratával Erdély fénykorának örökre végét vetett. Pedig erre nem csak apja, hanem Vetéssi is figyelmeztette a mindenkori fejedelmet.⁹⁶

Az események háttéréhez tartozik az, amit Oborni Teréz *Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus?* című cikkében részletesen leír az erdélyi fejedelmek és tanácsadó szerveik (fejedelmi tanács, kancellária), valamint az erdélyi országgyűlés kapcsolatáról. Írásából kiderül, hogy ezek a szervek a gyakorlatban formálisak voltak, hiszen a fejedelem őket megkerülve is kormányozhatott.⁹⁷ Ez viszont ellentétben áll Vetéssi, Bethlen és Rákóczi kijelentéseivel a tanács fontosságáról. Bethlen külföldi származású feleségének akarhatott támaszt szerezni a tanácsban. Vetéssi talán érzekelte a tanács formális voltát, és ezen szeretett volna változtatni. I. Rákóczi György pedig talán azért intette fiát a tanács meghallgatására, mert ismerte lobbánékony természetét.

Fejedelmi erények – „mértékletes, józan, kegyes és istenes életet igyekezzél élni”

„Tudom, mindenki azt gondolja, hogy a fejedelemnek valamennyi jónak tartott felsorolt tulajdonsággal rendelkeznie kellene, de minthogy az emberi viszonylatok miatt ez amúgy sem lehetséges, a fejedelem legyen óvatos, hogy kerülje azon rossz tulajdonságok hírét, amelyek államától megfoszthatnák, de ha módja van rá, még azokat is, melyek ezzel a veszéllyel nem fenyegetik, ámbár, ha nem tudja megtenni, ezekben inkább elengedhetni magát. Azzal se törődjék, ha olyan rossz tulajdonságokat tételeznek fel róla, melyek nélkül nehezen tudná hatalmát megőrizni; mert ha jól meggondoljuk a dolgot, mindig akad olyasmi, ami erénynek látszik, de gyakorlása a fejedelem romlását okozhatja, míg más tulajdonság, ha kárhózasnak látszik is, általa jólétbe és biztonságba kerül.”⁹⁸ Mint az idézett részből kiderül, Machiavelli a tulajdonságokat kizárólag hasznosságuk szempontjából vizsgálja. Szerinte nem az a fontos, hogy egy fejedelemnek milyen „jó” vagy „rossz” tulajdonságai vannak, hanem, hogy hogyan tud velük élni. Mégis kijelöl öt jó tulajdonságot, aminek meg kell felelnie a fejedelemnek: kegyesség, hűség, emberség, őszinteség, vallásosság. Véleménye az, hogy az uralkodónak nem magukat a rossz tulajdonságokat és cselekedeteket kell kerülnie, hanem azok hírének elterjedését a népe felé.⁹⁹

A Prágai András fordításában megjelent Guevara mű viszonylag sok uralkodói erényt sorol fel. A halálos ágyán fekvő Marcus Aurelius¹⁰⁰ idézi Commodus jellemhibáit: rossz erkölcsű, állhatatlan beszédű, feslett életű, hamis ítélő, vakmerő, a

hasznos munkában rest és tunya. Azt mondja fiának, ha ezen nem változtat, akkor az emberek elűzik trónjáról. Guevara az erkölcsöt és az azzal járó életet említi elsőként, ebből következtethetünk, hogy az erkölcsösség nála valószínűleg az egyik legfontosabb erény lehetett: *„Nem tudom jó fiam, ha megcsalattatom-é; mindazonáltal eszembe vettem, hogy te visszafordult erkölcsű, állhatatlan beszédű, feslett életű és hamis ítéletű, az kívánt dolgokban vakmerő, az hasznos munkában rest, tunya vagy; hogy ha az zsákot meg nem fordítod és elmédet meg nem változtatod, az emberek üldözni kezdenek, és az Istenek elhagynak, s megbüntetik.”*¹⁰¹ Mikor az „ifjúság kívánságáról” ír, valószínűleg a kicsapongó életmódra gondol: *„Mert az jó fejedelmeknek és mértékletességgel magokat viselő uraknak, nem azt kell követniük és cselekedniük, amire az ifjúságnak kívánsága vonja őket, hanem arra kell nézniük, micsoda légyen rendeken való méltósághoz illő.”*¹⁰² Amikor szóba kerül az, hogy mi szükséges az uralkodáshoz, azt a választ adja, hogy legfőbbképpen erő és okosság. Véleménye szerint a jámbor életű fejedelem semmit sem hagy büntetlenül.¹⁰³ Később ír arról, hogy a jámbor életű fejedelem bátorrá válik jámborsága folytán, és hogy maga is milyen tisztelettel viseltetik a jámbor életűekkel szemben: *„az vétek még az bátor szívű fejedelmet is félelmissé [félővé] teszi: de az jámborság az félelmes [félős] fejedelmet bátorságossá teszi. Mindenkoron két dolgot szoktam vala elkerülni, és ugyan igyekeztem is rajta, hogy meg ne cselekedném: tudniillik, hogy az nyilvánvaló igazság ellen ne perlenék, és az tekintetes jámborságú emberrel ne vetekedém.”*¹⁰⁴ Erényként említhetjük az apjához való feltétlen engedelmisséget: *„Az istenekre kénszerítelek, hogy figyelmetességgel hallgassad mondásimat.”*¹⁰⁵ Guevaránál tehát szerepelnek abszolút értelemben vett jó tulajdonságok, abban viszont Guevara megegyezik Machiavellivel, hogy a rossz tulajdonságok (vagy azok hírének elterjedése) veszélyeztethetik az uralkodó trónját.

Prágai András prologusában az erényeket drágaköveknek felelteti meg. *„Az tisztességes becsületen áll fenn a boldogság”*, olvashatjuk rögtön a mű elején. Ezután a következő erények szerepelnek művében, az alábbi sorrendben: tisztességes becsület, eszesség, bátorság, lélekjelenlét („az elme erőssége”), jóság, bölcsesség, tisztesség, méltóság, szüzesség, szemérmesség, józanság, igazmondás, emberiség, adakozókészség, kegyelmesség, engesztelhetőség. Bűnnek tartja a hazugságot, de a kegyes hazugságot, illetve az igazság elhallgatását

bizonyos esetekben nem ítéli el. Ugyanakkor össze is kapcsolódnak nála egyes erények, például azt mondja, hogy a hazugság elkerüléséhez okosság szükséges: *„Mivelhogy azért az hazugság igen rút vétec az nemzetes fő emberben, és az igaz mondásra nagy okosság kívántatic, csac az igaz-mondással ellenkező keppen ne hazudgyon ember, ha az igaz-mondástól különböz is az beszéd, nem mindenkor vétkes hazugság. Mert az igazat is néha ki nem mondani szintén oly szép dolog, mint az igaz-mondás, és az kerülő beszéddel való téttetet mondás, mellyet tiszta vagy jó akarat szerént való hazugságnac mondhatni.”* Előrelátónak és meggondolt embernek tartja azt, aki félni tud, hiszen tudja hova kell lépnie: *„Továbbá mi nem minden veszedelmes dolgokban dicsiretes az erős bátorságh. Mert ha valaki árvizektől, szelveszektől, földindulástól, menydörgésektől nem félne, Istentelenség vólna. [...] Az mely ember félni tud, ova tud járni.”* A fejedelem tekintélyének védelmében kerülnie kell minden rossz szándékot, hiszen ezzel méltóságán esne folt: *„Az erős vitéz Fejedelem csalárdsággal nem igyekszik ellenségét meg győzni, mellyel hírét meg mocskolná.”* Erényként említi a csendes szelídséget is, de megjegyzi, hogy aki politikával, gazdasággal vagy egy ország irányításával foglalkozik, annak hasznosabb a *„haragos keménység”*.

Prágai arról ír, hogy az erős férfiú vagy fejedelem mindig jó és bölcs marad, jóságosan és akár életének feláldozásával is szolgálja hazáját: *„Mivelhogy az erős férfiú soha meg nem szűnic jó és bölcs lenni, jóságával és bölcsességével, irigységet, rabságot szegénységet és minden hadi dolgokat; sőt még hazájáért való halálát is meg utállya [elfogadja], és békességesen meg győzi.”* A haza és a fejedelem kapcsolatának ilyen megnyilvánulása az, amikor Rákóczi fejedelem fiának azt tanácsolja, hogy hazájának, nemzetének közönséges szolgálatára, oltalmazására mindig kész legyen: *„magnanimus [nagylelkű] légy, hazádnak közönséges szolgálatjára, szabadságainak s kiváltképpen az Isten tisztességének oltalmazására mindenkor kész és bátor légy.”¹⁰⁶*

Bethlen Gábor végrendeletében találhatunk olyan megállapításokat, melyek utalnak a fejedelem tulajdonságaira. Ő maga azt kívánja, hogy a fejedelmet tiszteljék, becsüljék alattvalói.¹⁰⁷ Jó tulajdonságokat helyez előtérbe Bethlen akkor, mikor feleségét arra szólítja fel, hogy *„kegyelmes, misericoss [könyörületes], igazságszerető légyen.”¹⁰⁸* A végrendeletben több erényről és a fejedelmi hatalomnak kijáró tiszteletről nem olvashatunk.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

Vetéssi levelére jellemző, hogy a fejedelmi hatalom iránti tisztelet kulcsfontosságú szerepet kap műve ezzel foglalkozó szakaszában. Véleménye szerint a fejedelem iránti tiszteletet háromféleképpen lehet kivívni: a birodalom formájával, a birodalomban lévő hatalommal és a fejedelem magaviseletével.¹⁰⁹ Vetéssi az erények között a keménységet említi elsőként. Ha ezt ugyanis elmulasztja az uralkodó, akkor az ebből fakadó lágyság utálást és megvetést szerez neki, hiszen ha nincs megfelelő keménységű büntetés, akkor az alattvalói sem fogják tisztelni: *„Távoztassák azért az ilyen felettébb való lágyságot minden fejedelmek, és ismerjék meg, hogy az óalájok vetett népek, nem úgy születettek, hogy tulajdon szelídségből, de úgy, hogy félelemből szolgáljanak. És nem is úgy, hogy az gonosztól annak rútságáért, de úgy, hogy megszűnjenek attól, annak kemény büntetéséért. Így tehát az birodalomban való keménység, az közönséges jónak megmaradásáért szükséges, mely nélkül nem hogy egy ország, sőt csak is egy város is, hasznosan nem igazgattatik. Jó idején kell pedig ezt meg cselekedni, és néha-néha egy kis belehagyással, mivelhogy valahányszor az fejedelem azt cselekedheti, hogy az büntetést kevesekre, de az félelmet sokakra terjesztheti, felette dícséretes: mert ekképpen egy latornak megbüntetésével sokaknak latorsága megzaboláztathatik.”*¹¹⁰ Kálvin ír ehhez hasonlót *A keresztény vallás rendszerében*: *„Mert sok ember lelkében kihül a méltányosságra és igazságra való törekvés, ha az erénynek nincs meg a maga tisztessége s a gonosz emberek zabolátlansága sem korlátozható másként, csak szigorral és büntetések alkalmazásával.”*¹¹¹

Az uralkodónak tisztességet, méltóságot és nagyságot kell sugároznia, vagyis olyan magaviseletet tanúsítania, ami nem rettent el alattvalóit. Fontos fejedelmi erény az, hogy egy fejedelem keresztény és istenfélő ember-e? A válasz egyértelműen igen, ezt a kor embere elmulaszthatatlannak tartotta: *„Az belső magaviselés [viselkedés] tartozik az lelkére, és kívántatik, hogy keresztyén és igen istenfélő legyen, melyet alattvalói eszekben vévén, annyival inkább félelemmel tisztelik [...]. Az külső magaviselés pedig tartozik az fejedelemnek testére, és kívántatik, hogy ezen semminemű oly magaviselést ne mutasson, mellyel az alattvalóit rettentse.”*¹¹²

Vetéssi és Rákóczi levelében is szerepet kap a megfontoltság és az előrelátás, mint olyan jellemvonás, mely hiányozhatatlan az uralkodó tulajdonságai közül.¹¹³

I. Rákóczi György levelében, Guevarához hasonlóan, több helyet kap a fejedelem jó tulajdonságainak részletezése. Hasonló a két mű hangvétele is, már csak azért is, mert Guevara Marcus Aurelius fiának szóló intelmeiről ír, Rákóczi műve pedig saját fiának írt tanácsait tartalmazza. Megtalálható bennük az apa-fiú kapcsolat, ami miatt bensőséges hangulat érződik belőlük.¹¹⁴ Marcus Aureliushoz hasonlóan I. Rákóczi György is elsősorban úgy irányítja a figyelmet a jó tulajdonságokra, hogy azok ellenkezőjének elkerülésére biztatja fiát. Ilyen például az, hogy György a rossz társaságot kerülje (*„az rossz társaságot eltávoztassad”*)¹¹⁵ vagy az hogy a kevélység, fösvénység távol álljon tőle.¹¹⁶

Rákóczi arra inti fiát, hogy legyen tisztességes, becsületes, és ne legyen akkor se méltatlan, ha netalántán arra oka is lenne. Inti a fiatalabb Rákóczit, hogy senkit se sértsen meg, vagy szomorítson el (*„[...] senkit meg ne igyekezzél szóddal méltatlan, még méltán is, ha egyéb lehetne benne, sérteni, szomorítani.”*), ami nagyon hasonlít Bethlen Gábor végrendeletére, hiszen ezek alapján fogják az alattvalók tisztelni és becsülni.¹¹⁷ Rákóczi szorgos életre is biztatja fiát: *„tunyaságnak, restségnek magadat ne adjad”*¹¹⁸ Kéri őt, hogy beszédében állhatatos és titkos (megfontolt) maradjon.¹¹⁹ Rákóczi a korábbi szerzőkhöz képest új erényeket is említ, mint például az olvasottságot és a tanultságot, amelynek elsajátításához kifejezetten ajánlja a Biblia olvasását.¹²⁰

Külön figyelmet érdemelnek a fejedelem által felsorolt, vallásossághoz és erkölcshez kapcsolható erények. Itt csak felsoroljuk őket, majd az erkölcsről szóló fejezetben tárgyaljuk őket részletesen. Először is azt kéri, hogy fia mértékletes, józan és kegyes legyen, hiszen akkor az Isten is meg fogja segíteni őt.¹²¹ Máskor arról ír, hogy vallásában legyen állhatatos és tökéletes.¹²² A levél befejező részében azt parancsolja fiának, hogy ne legyen rossz erkölcsű, hírnevét ne gyaláztassa meg.¹²³

Összegzésképpen gyűjtsük össze a szerzők által említett tulajdonságok közül a leggyakoribbakat. Ezek az erkölcsösség, állhatatosság, jó ítélőképesség, megfontoltság, szorgos és kitartó munka, okosság, mértékletesség, jámborság és a vallásos élet.

Az erkölcs – „jó erkölcsödöt kérlek jó fiam meg ne vesztegessed”

Erkölcsön egy adott közösség életét szabályozó normarendszert értünk.¹²⁴ Az általunk tárgyalt szerzők műveiben gyakran előfordul az erkölcsös élet kívánalma. Mivel életüket vallási szabályok szerint élték, számukra az erkölcsösség egyet jelentett a vallási normák betartásával.

Az erkölcs a tisztességes és jó uralkodó egyik tulajdonsága, melyet csak úgy, mint a vallásosságot, elvárták egy fejedelemtől is. Antonio Guevara művében Marcus Aurelius óva inti fiát a „cégéres büntől” és a szabadosságtól.¹²⁵ A császár szavai szerint az olyan ember, aki tökéletesen él, másokra bátran szabhat ki büntetést, ugyanakkor felhívja a figyelmet is arra, hogy ha egy ember, és tegyük fel éppen az uralkodó valamilyen bűnt követett el, ugyanazért mást ne büntessen meg, hiszen akkor alattvalóiban felmerülhet a kérdés, hogy ő azt miért tehette meg. A bűn elkerülése, az erkölcsös életet élő uralkodó számára tehát alapvetően fontos. A fentiekből arra jutottunk, hogy egy az alattvalók számára is elfogadható fejedelem csak büntől mentes személy lehet. Hiszen hogyan mutatna így példát alattvalóinak? Egy bűnös fejedelem nem lehet „tükör” a népe számára. *„Aki tökéletesen él, az feddésben és büntetésben bátorságos; de aki latrul él, és rút vétkeket cselekedik, csak moccanni és susogni sem mér. Mert valaki másban azt a vétket megbüntetni, melyért magának is meg kellett volna büntettetni, méltán mind az Istenek előtt utálatos, s mind az emberek között gyalázatos az olyan ember.”*¹²⁶

Commodus jellemhibáinak felsorolásakor a sok rossz tulajdonság mellett szóba kerül az is, hogy ő maga is rossz erkölcsű. Az apa véleménye az, hogy ha fia ezen nem változtat, akkor az emberek elűzik és az égiek is elpártolnak tőle.¹²⁷ Ebből az következik, hogy a fejedelem akár méltatlanná is válhat trónjára, ha nem úgy tartja magát, mint ahogy kellene: *„az jó erkölcsökkel és jámborsággal felékesített fejedelemnek szabad akarátja szerint meghódol az ország, de az feslett életű és lator fejedelem ellen még maga földe is ellen támad.”*¹²⁸

Prágai szerint az etikus (erkölcsös) viselkedés a közösséget építi, míg az etikátlan rombolja: *„Minekokáért ha az embert, az Ethica szerént, az az, az emberi erkölcsöknek tudományára nézve meg gondolod, dicséreteseb az emberben az csendes szelidség az haragosságnál, mert az haragosság társaságnac bontására vagon.”* Egy másik helyen ő is az erkölcsös életre utasít: *„Azért mivelhogy az*

Fejedelmec azzal dicsekednec hogy Isten kegyelmébő fejedelmec ezzel az olajjal [felkenés olaja] ólcsác meg az testi gyönyörűséget.”

Vetéssinél „*az országnak birodalmát megtartó, jóságos erkölcs*” két elemből áll, jóakaratból és méltóságból. A jóakarát nála azt jelenti, hogy a fejedelem szeresse alattvalóit, szelíd engedelmességet tanúsítson Isten segítségével, és adakozzon. A méltóság alapja a mértékletesség, vagyis a fejedelem nem lehet sem kegyetlen, sem megalázkodó.¹²⁹ Művét azzal fejezi be, hogy „*az erőről és jóságos erkölcsről*” írt: „*Az erőről és jóságos erkölcsről, Nagyságos Uram [...], az én vékony elmémnek gyenge és erőtlen volta szerént, mind ez ideig írásomat folytattam.*”¹³⁰ Kilátásba helyezi, hogy folytatni fogja írását „*az birodalmat elfordító erőről és vétekről*”. Mindebből arra következtethetünk, hogy nála az erkölcsösség mindent meghatározó központi kérdés. Ehhez képest elsőre meglepő az az állítása, miszerint a sok hatalmas birodalom inkább a szerencsének köszönheti létét, mint a jóságos erkölcsök ajándékának: „*Ötödik, és utolsó eszköz az birodalomban való hatalomra (mondám), hogy az jó szerencse, kit az ő nagy erejére nézve, netalán legelől kellett volna helyezettetnem. Mert ki tagadhatja; az fényes, nagy dicsőségeket, messzire kiterjedett, széles birodalmakat, gyakrabban az jó szerencsének inkább, hogysen az jóságos erkölcsnek ajándékának lenni.*”¹³¹ Ez alapján a fejedelmek többségét erkölcstelennek tartja, ebben hasonlít Machiavellihez. Eltér viszont a véleménye Rákóczi Györgyétől, aki szerint a gondviselés kegyelmét éppen az erkölcsös étellel lehet kiérdemelni.

Rákóczi erkölcsi nézeteit leginkább az újsztoikus filozófia és az ortodox kálvinista életszemlélet határozták meg.¹³² Ezt bizonyítják a levelében található intései fia számára. A mélyen vallásos Rákóczi számára elegendő volt saját élettapasztalata és olvasottsága (elsősorban a Bibliából), hogy fiát arra szólítsa fel, hogy jó erkölcsét semmivel ne rontsa meg: „*semmi cégéres vétkekkel az ideig való jó erkölcsödet kérlek jó fiam meg ne vesztegessed, rútítsad*”.¹³³ Figyelmezteti, hogy fejedelmi udvara ne legyen rendetlen és becstelen, és inti, hogy ha felnőtt, ne legyen rossz erkölcsű: „*udvarocskád rendetlenül, becstelenül, fejetlen lábúl ne legyen*”.¹³⁴ A nagy erdélyi uralkodó fiát mindenáron a tisztességes életre szeretne rávenni, melyet felnőtt korában is elvárt volna tőle. A rossz tulajdonságok már fentebb bemutatott felsorolása, az intelmek erőssége és sokszor parancsszerűsége is erre enged következtetni. Érdekes megfigyelni a következő felszólításban rejlő nyomatékot: „*Felette szemed előtt viseljed, s meggondoljad jó fiam, Rákóczi György,*

*s ezt szűnetlen elmédben forgassad, mely keserűségünkre lenne az nekünk s magadnak gyalázatodra, ha azt az életet, kit te gyermeki idődre és állapotodra, majd mintegy megérett elmével viseltél, töltöttél el, ha ezután az emberség gyermekségre változnék te benned, s magadat rossz erkölcsben foglalnád (kit az Úristen nekünk érnünk ne adjon).*¹³⁵ Nyilvánvaló, hogy Rákóczi vallásossága miatt is nagy hangsúlyt helyezett az erkölcsre, ezért fordul elő az ő művében többször az erkölcs védelmének fontossága, mint a többiekénél.

A vallás és a vallásosság – „Úristent féljed, tiszteljed, szolgáljad, dicsérjed, áldjad ... és hálákat adj”

A XVII. század, az a korszak, amelyben a forrásokat vizsgáljuk, egy olyan évszázad volt, melyben a vallás, a felekezeti hovatartozás központi szerepet játszott. Igaz, megjelentek a politikai érdekek is a valláshoz kapcsolódóan úgy, hogy a vallási hovatartozás sokszor másodrangúvá vált. Gondolhatunk példának okáért arra, hogy Prágai András Guevara fordítása elé a fordító előszót írt a keresztény olvasó számára, melyben élesen kritizálta a katolikusok szentkultuszát, de maga a fordítás már nem vallási indíttatásból készült el.¹³⁶

A középkori felfogás szerint az uralkodó hatalma Istentől származik, tehát a vallás alátámasztja a hatalmat. A Rómaiakhoz írt levélben ezt olvashatjuk: *„Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek. Azért, a ki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelkezésének támad ellene; a kik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek. Mert a fejedelmek nem a jó, hanem a rossz cselekedetnek rettegésére vannak. Akarod-é pedig, hogy ne félj a hatalmasságtól? Cselekedjed a jót, és dicséreted lesz attól. Mert Isten szolgálja ő a te javadra. Ha pedig a gonoszt cselekszed, félj: mert nem ok nélkül viseli a fegyvert: mert Isten szolgálja, bosszúálló a haragra annak, a ki gonoszt cselekszik. Annak okáért szükség engedelmeskedni, nem csak a haragért, hanem a lelkiismeretért is.*¹³⁷

Szathmári Botond szerint Machiavelli szembefordul a középkor felfogásával és különválasztja a politikát a vallástól.¹³⁸ Az olasz szerző a vallásosságról csak annyit ír, hogy a fejedelemnek vallásosnak kell lennie.¹³⁹ Bár megérte a reformáció

indulását, műve 1513-ban készült, így a reformációval kapcsolatban nem alkotott véleményt.

Guevera művének általunk elemzett része abban a korban játszódik, mikor még a kereszténység üldözött vallás volt. Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy ez a Marcus Aurelius-beszélgetés fikción alapul. Éppen ebből kifolyólag a vallás nem is kap szerepet Marcus Aurelius és Commodus beszélgetésében, leszámítva egy rövid utalást, amikor Marcus Aurelius azt mondja fiának, hogy ha „*az istenek előtt kedves dolgot cselekszel, híredet-nevedet dicsőségesen terjesztheted, jó emléket szerezhetsz önmagadnak.*”¹⁴⁰ Azaz a jó cselekedettel vívható ki véleménye szerint az az égi kegy, amely segíteni tudja fiát uralkodásában. Prágai prologusának végén az általa lefordított mű szerzőjéről röviden, a lényegét megragadva azt írja, hogy „*Guevarai Antal az pogányoc Istenit kárhoztattya, és az keresztyénséget dicséri, egyszersmind arra is tanít, hogy egy Istent kell tisztelni.*”

Prágainál a vallás a fejedelem életének legfontosabb eleme. Vallás nélkül egy ember sem birtokolhatta volna a korban uralkodói székét. Prologusában azt olvashatjuk, hogy „*ha az Isten mondgya is, hogy az Fejedelmec Istenec, de ugyan Isten mondgya felőlöc, hogy ők is meg hálnac, mint az több emberec.*” Azaz, véleménye szerint a fejedelmek földi életük alatt olyan hatalommal, tisztelettel és erővel rendelkeznek, mint Isten, ám hozzáteszi, hogy ők is emberek, így következésképp nem uralkodhatnak örökké sem. Később ezt írja: „*Azért mivelhogy az Fejedelmec azzal dicsekednec hogy Isten kegyelméből fejedelmec ezzel az olajjal [felkenés olaja] ólcsác meg az testi gyönyörűséget. Mert ha az Isten kegyelméből való uraságban ez világi gyönyörűségnecc tűzével gerjedeznec, bizony az Isten büntetéséből az pokolbéli lánggal pörsöltetnec.*” Az itt olvasottakból kitűnik, hogy a fejedelem hatalmát ő is egyedül Istentől eredezteti. Azt is hozzáfűzi, hogy a földi életben elkövetett bűnökért az uralkodók is megbűnhődnek a túlvilágon.¹⁴¹

Prágai a Guevara-fordításhoz második előszót is illesztett „*A keresztyén olvasóhoz*” címmel. Ebben a több oldalas értekezésben élesen bírálja a katolikus szentkultuszát, amit többistenhitnek tart, valamint az ereklyék tiszteletét, ami szerinte bálványimádás. Ezen írása teljesen beleillik a kor hitvitázó irodalmába.

Bethlen végrendeletében sokat olvashatunk a vallásosságról. A fejedelmi hatalmat ő is Istentől eredezteti, erre hivatkozik, mikor Brandenburgi Katalint el

akarja fogadtatni a rendekkel: „*ne contemnáják [megvessék], hogy femineus sexus [nőnemű], mert Istentől rendeltetett, és közönségesen országul eligálták magoknak [...]*”¹⁴² Írásából kiderül, hogy a fejedelem mélyen vallásos volt, nem csak politikai érdek vezette e téren. Szerinte az uralkodónak legelőször is istenfélőnek, kegyes életűnek, vallásban tökéletesnek, állhatatosnak kell lennie, és az egyházat is támogatnia kell: „*A fejedelem mindenk felett istenfélő és kegyes életű, vallásban tökéletes, állhatatos, az Isten tisztességét mindenkfelett őrizze, s oltalmazza, az Isten anyaszentegyházát igyekezzék propagálni, benne való híveit őrizze, felette is amennyiben lehet oltalmazza*”.¹⁴³ Bethlenben erősen élt az a tudat, hogy ő Isten kegyelméből és akaratából került az erdélyi fejedelmi székbe, Isten vitte győzelemre fegyvereit, ő tette okossá, és ő miatta nem lépett uralkodása alatt idegen Erdély földjére: „*Ezekért mondom, az imádandó Szentháromság egy Isten áldom, imádom és magasztalom, mert ez az, akinek az jó lelkiismeretek kezébe adásának, az szent kereszténységnek Sacramentumában nevemet felvette, kereszténységemet jól indította, szent ismeretére juttatott, igaz hittel, élő reménységgel megajándékozván, méltóságos úri állapotra, abból fejedelemségre felemelt, és aki minden dolgaimban véghetetlen kegyelméből igazgatott, az hadakban alkalmatossággal, bátorsággal megáldott, és aki sok gonosz akaróimat megszegyenítette, sok ellenségim ellen szép győzelmekkel megáldott, nyomorult hazámat, maroknyi nemzetemmel megtartotta és oltalmazta*”.¹⁴⁴ Végrendelete végén feleségét szólítja fel, hogy becsülje meg fejedelemségét, melyet Istentől nyert, majd felszólítja, hogy „*megbecsülje azért Istentől való hivatalját s választatását, Istenhez hálaadó légyen, és az ő híveihez, szegényekhez, az anyaszentegyházban igazán szolgáló személyekhez*”.¹⁴⁵

A reformációval kapcsolatban felhozza, hogy kortársaival ellentétben egyszer sem változtatott vallásán: „*Isten kegyelmességéből, az igazságra az adatott, igaz apostoli szent evangéliumi valláson fundálni erőlködtem és abban meggyökerezni s lelkemet megnyugtadni fáradoztam, úgy, hogy soha senki ne mondhatja méltán, hogy semmi változó rendeknek persecutiojokban megcseréltem volna, Istenemet elárultam volna*”.¹⁴⁶ Az 1568-as tordai országgyűléstől kezdve Erdélyben érvényben volt a vallásszabadság, amely az Erdélyi Fejedelemség fennállásának másfél évszázadában fenn is maradt. Bethlen végrendeletében a vallásszabadság mellett érvel a vallási tolerancia jegyében. Indoklása szerint mindegyik vallási felekezet elégedjen meg azzal az állapottal, amiben jelenleg van, kéri őket, hogy ezen egyikük

se próbáljon meg a másik rovására változtatni: *„Ha magokban egyesek lesznek, az Istent igazán tisztelik, félik és ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek, egymást tökéletes szívvel szeretik, a religio felett egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik mennyben, és ahol kinek-kinek, amint érdemlette, megfizet. Ne legyenek papokká, ne idvezítsenek senkit, légyen szabadságban az ország constitutiója szerint, a négy recepta religio vallás közül, ki melyiket amplectálja. Az alattomban való veszedelmes praktikáknak – kérek az Istenért mindeneket, békét hagyjanak, ki-ki elégedjék meg a magas sorsával s állapotjával, ne igyekezzenek újabb változást csinálni, kitől újabb tűz gerjedjen közöttünk [...]”*¹⁴⁷

Bethlen mély vallásosságáról árulkodik Rákóczi Györgyhez írt, 1629. augusztus 17-re keltezett levele is: *„Az minthogy eleitől fogva istennek szent neve dícsiretinek terjesztésére hazánknak és édes nemzetünknek békességes megmaradására fordítottuk minden szorgalmatos gondviselésünket [...]”*¹⁴⁸

A vallás szerepe kikerülhetetlen Vetéssi István számára is, aki levelében a fejedelem *„belső magaviselésnél”* azt írja, hogy a fejedelem keresztény és istenfélő legyen. Itt is fellelhető ez az uralkodásra vonatkozó kritérium: a vallásosság. A vallás szerepét tehát felfoghatjuk úgy is, mint amit mindenki elvárt az uralkodótól, de úgy is, mint egy feltételt, alkalmasságot a trón megszerzésére. Vélekedése szerint az alattvalók félelemmel tisztelik és az istenfélő uralkodótól sokkal jobban viselik az igazságtalanságot. Azt is írja, hogy amit a nép a fejedelemmel elkezd véghezvinni, az olyan, mintha Istennel együtt munkálkodnának. A fejedelem személye itt is, Prágaihoz hasonlóan, mintegy Isten földi helytartójaként szerepel.¹⁴⁹ Ez indoklotta teszi azt is, hogy az alattvalóknak miért kell támogatniuk urukat. Hiszen ha az uralkodó bírja *„Isten kegyelmét”*, akkor a népnek kötelessége nemcsak követnie, hanem elismernie is urát. Ebből a szempontból Vetéssit a Machiavellire jellemző haszonelvűség is vezérli a vallás kérdésében: *„Az belső magaviselés tartozik az Istennek, és kívántatik, hogy keresztény és istenfélő legyen, melyet alattvalói eszékbe vétén, annyival inkább félelemmel tisztelik és oly vélekedést is indít elméjükben, hogyha valamit ővélek az fejedelem elkezd és indít, nemkülönben megyen az megcsalhatatlanul, győzedelmesen végben, mintha az Istennel együtt megtapasztalhatóképpen munkálkodnának abban, amiben az ő fejedelmekkel munkálkodnak. Sokkal könnyebben szenvedik meg az olyan fejedelmektől az*

*igazságtalan dolgokat is, akik istenfélőnek és szent embernek tudnak lenni. Nem is mernek az olyanok után gonoszul leleskedni, tudván, hogy az Isten azoknak oltalmára és gondviselésére szent kezeit felhúzta.*¹⁵⁰

I. Rákóczi Györgyről, a „Bibliás-őrálló” fejedelemről a kortárs Szalárdi János így ír: *„Méltóságos nagy jó híre-neve [...] az egész keresztyénségben mindenfelé kiterjedt vala, [...] főképpen keresztyéni vallásáru, mint ki az helvétiai evangéliumi igaz értelmű szent tudományak minémű főoszlopa s annak terjesztésének minémű nagy gyámola volna.*¹⁵¹ Fiához és feleségéhez írt levelei mély vallásosságáról tanúskodnak. Számos ismétlődő, az Istenre utaló kifejezést találunk bennük. Egyes leveleit azzal kezdi, hogy *„Az úristen stb.”*, *„Legyen az úristennek neve áldott [...]”*, *„Az úr szent fiának érdemeiért [...]”* illetve *„Az úr isten őfelsége minden idvösséges jókkal sat.*¹⁵²

Rögtön a Parainesis elején felszólítja fiát, hogy *„Úristent féljed, tiszteljed, szolgáljad, dicsérjed, áldjad [...] és hálákat adj [...].”*¹⁵³ Véleménye szerint nem politikai okokból kell vallásosnak lenni, hanem szívből, szeretetből és buzgóságból, ebben hasonlít Bethlenre: *„nemcsak kívánjuk, hanem ugyan parancsoljuk is, melyre, hogy az Úristen neked is erőt, segítséget, elégséget szolgáltatson, értelmedet, ítéletedet, erkölcsödöt, életedet mindenekben az ő nagy nevének dicsíretére, anyaszentegyházának épületére, nevelésére, az én édes nemzetemnek s hazámnak hűséges szolgálatára, javára, nekünk örömeinkre s becsületünkre, másoknak jó példájokra, magadnak előmeneteledre s dicséretedre, jó hírednek-nevednek terjedésére, idvösségedre igazgassa, vezérelje, szüdből kívánom, amen.”*¹⁵⁴ Arra inti fiát, hogy uralkodásának minden részét, még saját személyét is, Isten nevének öregbítésére, az egyház és a haza oltalmazásának szentelje. Istentől teszi gyakorlatilag függővé azt, hogy előrébb tud lépni, de akár azt is, hogy hírneve elterjedjen. Az egyház szerepét is kiemeli, csakúgy, mint a hazának tett szolgálatot.

Rákóczi szerint fiának szüksége van jó könyvekre és azok olvasgatására, azok között is a legtöbbrre a Bibliát tartja. Vélekedése szerint a Biblia olvasása az elmét, szívet és a lelket is vidámítja. Szerinte a Szentírás olvasása hasznos, tanulságokat tartalmaz, ráadásul állandó, és éppen ezért megbízhatóbb is, mint a többi könyv: *„naponként többet igyekezzél tanulni, jó könyveket olvass, kiváltképpen az szent Bibliát, kinél én teneked jó fiam sem jobbat, szebbet, hasznosbat, dicsíretesbet és idvösségesbet nem commendálhatok, kiből mind idvösségedre s mind külső*

*állapotodnak dicsíretes viselésére elég tanúságot vehetsz, ne is szűnjél meg ennek olvasásától, se meg ne restülj s unatkozzál, kit én ugyan parancsolok. Egyéb külső históriákat is, úgy vagyon, szép dolog olvasni, kik csak az elmét szokták gyönyörködtetni, el is múlnak: de az szent Biblia, mind elméjét, szívét, lelkét vidámítják, éltetik, s üdvösségre vezetik az embereket, örökké is megmaradandó.*¹⁵⁵

Tisztában volt a művelődés fontosságával, különben nem írta volna bele sem a Bibliát, sem más könyveket, mint amelyből tanulni lehet véleménye szerint. Ezzel némileg szembehelyezkedik Machiavelli véleményével, aki szerint a fejedelemnek főleg a történelmet kell tanulmányoznia.¹⁵⁶ Inti a fiatalabbik Rákóczi Györgyöt, hogy a templomi közönséges imádságokat tartsa és tanulja meg. Fia elé példának, saját magát állítja, ebből is látszik, hogy I. Rákóczi György valóban vallásos életet élt, és példának tekintette magát fia és nagy valószínűség szerint alattvalói számára is. *„Az templombeli közönséges napi imádságokat is (ha nem tudnád is) megtanuljad, ha mikor úton jársz, vagy elmúlhatatlan dolgidért az templomba nem mehetnél (kit azért igen igen ritkán cselekedjél), házadban, hintódban, lovon ültődben mindennap elmondjad; sőt hálózadban addig ki se lépj s külső dolgaidhoz ne kezdjél, míg az Istennek az övét meg nem adod és nem imádkozol, példát vévén éntőlem, atyádtól, kit annyival inkább követned kell, hogy éntőlem édesatyádtól parancsoltatik, az példa is magam vagyok.*¹⁵⁷ Felhívja továbbá figyelmét a gyakori templomba járásra és arra, hogy a napi imádságokat igyekezzenek akkor is elvégezni, ha éppen utazik vagy nincs ideje rá.¹⁵⁸

Bethlenhez hasonlóan kitér az egyház támogatására is. Az egyházi rendek megbecsülését, gyarapítását csakúgy elvárja fiától, mint az iskolák oltalmazását, szaporítását és támogatását. Felszólítja fiát, hogy az egyházhoz háládatlan ne legyen, sőt azt tanácsolja neki, hogy tőlük tanulni ne legyen rest: *„Az egyházi rendeket is igen-igen megbecsüljed, oltalmazd, tápláljad, segítsed s azok között arról is soha el ne felejtkezzél, az ki Isten után az deáki tudományra tanított, mással együtt vigyázott reád, hozzájok háládatlan ne légy, sőt ne szégyelljed ezután is tőlök érteni s tanulni is.*¹⁵⁹

Rákóczi György, Bethlen Gáborhoz hasonlóan és Prágaival ellentétben, a Parainesist alapul véve türelmesnek tűnik a más felekezetűek irányában. Művében egyetlen utalás sem fordul elő a kálvinizmus terjesztésével, vagy más felekezetek háttérbe szorításával kapcsolatban. Egyedül a mottó utal a fejedelem kálvinista

hitére. A „*Soli Deo Gloria*” (egyedül Istené a dicsőség) kifejezés egyike az öt *solának*, melyek a reformátusok hittételeit összegzik. Kálvin a „*Dicsőség az egy Istennek!*” mondattal zárja főművét, *A keresztyén vallás rendszerét*, ami szintén erre rímel.¹⁶⁰ Levelének háttérében tehát ott van a kálvinizmus. Az is igaz, hogy fiát nem szólítja fel a más felekezetűek védelmére.

Nem biztos, hogy a gyakorlatban is türelmes volt. Eltérnek a vélemények arról, milyen szerepet játszott menyének, Báthory Zsófiának áttérítésében.¹⁶¹ 1643. december 19-én kelt levelében példamutatásra biztatja fiát: „[...] *elhittük azt is, az mi intésünk nélkül is az szent ünnepeket úgy igyekezted elmúlatni, mint keresztyén ember, azért is, hogy feleségedet is vastagéthasd igaz vallásában [...]*.”¹⁶² Ugyanakkor Szalárdi úgy tudja, hogy a fiatalasszony mellett nem volt (tehát nem lehetett) katolikus pap a házasságkötés után.¹⁶³ A fejedelem uralkodása alatt egyedül a szombatosok vallásgyakorlata ellen lépett fel.¹⁶⁴ A protestantizmus szelleme mindössze annyiban érződik a Parainesisben, hogy a vallásossághoz szorosan kapcsolja a műveltséget és az olvasottságot, kifejezetten a Biblia ismeretét.

A fentiekből is látszik, hogy a vallás nagy szerepet kapott az elemzett művekben. Ez nem csoda, hiszen a korban az uralkodóvá válás alapfeltétele volt a vallásosság. Szekfű Gyula írja Bethlen Gáborról, hogy hatalomra kerülésében és fejedelemségében Isten rendelését látták a kortársak.¹⁶⁵

Rákóczinál leginkább az erkölcs és a vallás köré szerveződnek fiának tett intelmei. Azzal, hogy azt mondja fiának, hogy tanuljon a vallásból és legyen erkölcsös, megfogalmazza azt a két pillért, amelyre a fejedelem hatalmának épülnie kell. Rákóczi a valláshoz szorosan hozzákapcsolja az összes intelmét, utódjával megpróbálja megértetni annak fontosságát.

A szerencse – „szerencséd duplás és virágzó, gyümölcsöző léssen”

A reneszánsz elterjedésével megváltozik az emberek elképzelése az isteni gondviseléssel kapcsolatban. Továbbra is megmarad a *fátum*, a sors, vagyis az isteni gondviselés szerepe, de megjelenik a *virtus* és a *fortuna* fogalma. Ez azt jelenti, hogy a dolgok kimenetelét nem csupán az isteni gondviseléstől teszik függővé, hanem az emberi erények (*virtus*), és a forgandó szerencse (*fortuna*) segítségével az ember is befolyásolni tudja a saját sorsát.¹⁶⁶ Ez már Machiavellinél is megjelenik: „*Mégis, hogy szabad akaratunkat el ne fojtsuk, úgy ítélem, igaz hogy a*

*szerencse fele részben ura tetteinknek, hanem a másik felét vagy majdnem annyit önnön erőnk mozgatja.*¹⁶⁷

Machiavelli érdekes elmélettel kapcsolja össze az idők állandó változását és a szerencse forgandóságát. Az az uralkodó, aki nem tart lépést a világ változásával, és nem változtat elavuló kormányzási módszerével, elveszíti szerencsését és elbukik. Ilyen módon a változáshoz való alkalmazkodás nem más, mint a szerencse megtartása, illetve amit a szerencse forgandóságának érzékelünk, az nem más, mint a világ változása: *„Most már a részletek magyarázatára szorítkozva elmondom, hogyan lehet, hogy valamelyik fejedelem ma boldogul, holnap pedig kudarcot vall anélkül, hogy természete és gondolkodása megváltozott volna. [...] Azt hiszem, az boldogul, aki eljárásában az idők változását követi, ellenben aki az idővel nem tud lépést tartani, szerencsétlen. [...] Aki természetét az idő és a dolgok változásának megfelelően cseréli, szerencsését megtartja.*¹⁶⁸ Ezt a gondolatot az általunk tárgyalt többi szerzőnél nem fedezzük fel.

A szerencse kérdésével viszont a Machiavellit követő államelméleti művek is foglalkoznak. A Guevara művében szereplő Marcus Aurelius trónra alkalmatlan fiának azt tanácsolja, hogy amit rá hagy örökségképpen, azt hívságként, bolondságként és szerencsejátékként tartsa számon: *„Jó fiam, intelek, kérlek, kénszerítlek, valamit én tenéked hagyok, azt úgy tartsad, mint hívságot, állhatatlanságot, bolondságot és szerencsének játékját. Ha nem hiszed, hogy csak játék, azt mondom, hogy még most már megcsúfoltatol te.*¹⁶⁹ Meglepő egy uralkodó szájából, ugyanakkor fia kiszámíthatatlan természetét ismerve érthetővé válik a gondolatmenet. Mivel fia labilis természetű, és a szerencse maga is kiszámíthatatlan, a párosítás nem is tűnik olyannyira földtől elrugaszkodottnak. Gyakorlatilag azt sugallja az embernek, mintha a bölcs császár, tudván, hogy fia egyik tanácsát, intelmét sem fogja betartani, csak a szerencsére bízna uralkodását. A könyvben szereplő Marcus Aurelius szerint a háború kimenetele is csupán a szerencse kérdése: *„Az hadaknak viselésére hagyok erős vezér-hadnagyokat, noha, hogy igazán megmondjam, az hadaknak viselésében bátor, nagy ésszel mozdítassanak és indíttassanak is; de az kimenetelt ugyan az szerencse bírja.*¹⁷⁰ Ez arra enged következtetni, hogy azok, akik ezt a tanácsot betartják, meggondolják, megfontolják azt, hogy háborúba bocsátkozzanak. Hiába tapasztalt, bátor egy hadvezér vagy egy fejedelem, a végkimenetelt minden esetben a szerencse dönti el.

Vetéssi részletesen értekezik a szerencséről. Levelében azt állítja, hogy a fejedelem ötféleképpen oltalmazhatja meg magát, országait, javait. E között az öt dolog között találjuk a szerencsét is. A fejedelemnek, uralmának megtartásához tehát szerencsére is szüksége van. Vetéssi szerint sok hatalmas birodalom inkább a szerencsének köszönheti létét, mintsem jószágos erkölcsök ajándékának. A szerencse tehát képes a semmiből felemelni, és olyan magas polcra helyezni bárkit, hogy az szerencsével egy egész birodalmat is nyerhet.¹⁷¹ Ugyanakkor a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a fejedelem mértékkal örüljön a szerencséjének, hiszen nem tudhatja, meddig lesz vele. A szerencse tehát Vetéssinél teljesen kiszámíthatatlan dolog. A kijelentés mögött észrevehetjük azt a ki nem mondott tételt is, hogy aki a szerencsére bízva uralmát, az gyakorlatilag nagyon gyenge talajon áll. Ebből kifolyólag a fejedelem trónja akár veszélybe is kerülhet.

Levelében azt is olvashatjuk, hogy valakinek minél nagyobb a szerencséje, annál kevesebb lesz a bátorsága, vagyis biztonsága. Vélekedése szerint az a fejedelem, aki a szerencse révén került hatalomra, vagy kivételesen és hosszú ideig szerencsés, annak a sors veszedelmes jövőt tartogat. Ez pedig megerősíti az előbbieken írtakat, a szerencse kiszámíthatatlan és hűtlen társa is lehet a fejedelemnek: *„Minekokáért örülhetnek ugyan az jó szerencsések, de kívánatos, hogy az ő örömök mértékletes legyen, mivelhogy nem tudják az jó szerencsének nálok maradását, meddig leszen. Mert az embereknek mentől feljebb emelkedett jó szerencséjek vagyon, annál inkább kisebbedik abban való bátorságok; holott valakikkel sokáig lakott, azok mellől, mintha elfáradott volna, csak igen hertelen el szokott maradni. Ezt is szokta pedig cselekedni, hogy akiket mentől feljebb emel, annál nagyobb veszedelemre tartja.”*¹⁷²

Bethlen Gábor és Rákóczi György a kálvini teológia alapján ír a szerencséről, amit mindketten az isteni gondviseléssel azonosítanak. Kálvin azt mondja, hogy: *„Az emberek élete és halála, a birodalmak és népek egyetemes sorsa, és minden egyes ember személyes sorsa, egyszóval mindaz, amit a szerencsének szoktak tulajdonítani kizárólag a mennyei kormányzástól függ.”*¹⁷³ A Heidelbergi Káté, amit 1630-tól kezdve tanítottak az erdélyi iskolákban, azt írja, hogy *„Istennek mindenható és mindenütt jelen való ereje, mely által mennyet és földet, minden teremtménnyel egyetemben, mintegy saját kezével fenntart és úgy igazgat, hogy fák és füvek, eső és szárazság, termékeny és terméketlen esztendő, étel és ital, egészség és*

*betegség, gazdagság és szegénység, szóval minden, nem történetesen, hanem az Ő atyai kezéből jön.*¹⁷⁴ A gondviselés a Káté szerint tehát nem történetesen, vagyis nem véletlenszerűen működik.

Bethlen Gábor végrendeletében a szerencse szót nem használja, de előzőleg már láttuk, mennyire bízott Isten gondviselésében.

Rákóczi Parainesisében viszont használja a „szerencse” kifejezést. Azt írja, hogy ha fia rendes életet él, akkor Isten segítségével *„szerencséd duplász és virágzó, gyümölcsöző lésszen, mert lehetetlen dolog, hogy az Isten az ötöt félőket, tisztelőket elhagyhassa, és oltalmában meg ne tartsa, segítse és áldja.*”¹⁷⁵ Ezzel kapcsolatban azt olvassuk a Második Helvét Hitvallásban, hogy *„A jócselekedetek tetszenek Istennek.”*¹⁷⁶ Az öreg Rákóczi fejedelem szerint a szerencse annak kedvez, aki rendes, tiszta életet él, és istenfélő, azaz vallásos. A szerencsét tehát az Istentől teszi függővé. A fejedelem intelmeiben nincs egy szó sem arról, hogy szerencse kiszámíthatatlan lenne. Sőt! A fentiekből kifolyólag az igenis kiszámítható, sőt el is érhető. Amit Rákóczi szerencsének nevez, a mi szóhasználatunkkal talán legtalálóbban az isteni kegyelem megnyilvánulásának hívhatnánk.

Rákóczi szerint a szerencse megszerzése isteni kegy, míg Vetéssi szerint a szerencse kiszámíthatatlan, ami az általa készített rangsorolás szerint is ötből az ötödik helyre szorult, mint eszköz, mely fenntartja a fejedelem hatalmát. Prágai Guevara fordításának előszavában nem találunk utalást arra, hogy a szerencse hogyan nyilvánul meg az uralkodó életében.

Összegzés – „Non est currentis neque volentis sed est miserentis Dei”

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a bemutatott művek egyes tárgykörökben hasonlóságokat tartalmaznak. Rákóczi Parainesiséből kiindulva nem volt nehéz ezekre a tárgykörökre rátalálni: a fejedelem kötelező példamutatása, az uralkodó és az alattvalók viszonya, a törvényesség megtartása, az adományozás, az udvartartás, a tanács szerepe, az uralkodói erények taglalása, az erkölcsösség, a vallás fontossága és a szerencse szerepe az uralkodásban. A művek jól összehasonlíthatók ezen szempontok alapján. Ugyanakkor nem hasonlítanak a középkori magyar krónikairódalom elemeire, ahol lépten-nyomon ismétlődésekre, egymástól szó szerint átvett szakaszokra bukkan az olvasó. Az egyes szerzők különböző szempontok alapján közelítik meg ugyanazon kérdéseket, így ki is

egészítik egymást. A szerzőket olvasva, széleskörű áttekintést nyerünk a kor emberének gondolkodásáról ezekben a kérdésekben. Természetesen a hangsúlyok is mások, valaki többet foglalkozik az uralkodó hatalmával, mások részletesebben írnak az erényekről. Vannak köztük vallásosabbak, míg mások inkább politikai oldalról közelítik meg az uralkodás természetét.

Mivel államelméleti művekről van szó, figyelmük középpontjában maga az uralkodó személye áll. Tagadhatatlan, hogy az erdélyi művek magukon viselik mind Machiavelli, mind Kálvin hatását. Ez nem meglepő, ismerve a két külföldi szerző óriási hatását ebben a korban, illetve tudva, hogy Erdélyben erősen központosított fejedelmi hatalom működött, protestáns fejedelmek vezetésével. Az is elmondható azonban, hogy az erdélyi szerzők bizonyos szempontból el is térnek mind Machiavellitől, mind Kálvintól. Gondoljunk arra, mennyire céltudatos, néhol könyörtelenül szókimondó az olasz szerző. Az erdélyiek művei nem tartalmazzak hozzá hasonló sarkos véleményt, mint azt láttuk például a félelem és szeretet kérdésében. A kálvinizmus, vallási oldalról, egyértelműen meghatározó szerepet kap az erdélyi művekben, de nem szabad elfelejtenünk, hogy Kálvin *A keresztyén vallás rendszerében* elutasítja az egyeduralmat, és a kevesek uralmát tartja ideálisnak. Vallási téren Bethlen és Rákóczi, legalábbis műveikben, türelmesek, Kálvin pedig azt írja saját könyvéről, hogy „*Bármit hozzanak fel a másik táborban állók, [ebben a műben] úgy megcáfoltatik, hogy a kegyes olvasó megnyugszik és ügyet sem vet többé az álbölcsek szemfényvesztésére.*”¹⁷⁷ Ebből is látszik, hogy nem szolgálai módon vették át a nagy szerzők gondolatait, hanem megpróbálták saját véleményyt alkotni.

A művekben rengeteg ötlet fogalmazódik meg az uralkodás gyakorlatával kapcsolatban, melyeket a szerzők tanácsok formájában fogalmaznak meg. Ilyen például a félelem vagy szeretet kérdése, az adományozás szükségessége és mértéke, vagy az erények gyakorlása. Ezek közös jellemzője, hogy a szerzők rajtuk keresztül közlik véleményüket az ideális uralomról. Mégis elkülönülnek azok a tulajdonságok, viselkedésformák, melyeket a szerzők egyszerű tanácsnak szánnak, még akkor is, ha az uralkodókat végzetes hibákra figyelmeztetik bennük, illetve azok, melyekkel minden leendő fejedelemnek alapvetően rendelkeznie kell.

A szerzők figyelmeztetnek egyes veszélyekre, melyek megdönthetik a fejedelem hatalmát. Machiavellinél például azt olvashatjuk, hogy ha a fejedelem

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

szorult helyzetbe kerül, alattvalói elhagyják, sőt ellene is fordulnak és megbuktatják. Guevara művében óva inti a fejedelmeket a gonoszságtól, különben az alattvalók elárulják. A kegyetlenség bukáshoz vezet szerinte. Kálvin azt mondja, hogy a törvény megszegése, mely az uralkodó által történik, lázadást von maga után. Vetéssi szerint a fejedelem bukását az okozhatja, ha egy tisztségviselőt sokáig megtart tisztségében, és az ellene fordul, vagy ha valakit túl közel enged magához. Felhívja az uralkodó figyelmét arra, hogy ne vegye vissza és el az alattvalói vagyonát, tulajdonát, mert akkor még a hozzá hűek is elfordulnak tőle.

Az erdélyi szerzők esetében az erkölcsös életmód és a vallás kiemelt fontossága azt bizonyítja, hogy az ő számukra ezek a kérdések feltételként szerepeltek. Talán az is ide tartozik, hogy a fejedelemnek példát kell mutatnia alattvalói számára.

Kálvin, mikor összehasonlítja a három alapvető államformát, ír arról, hogy az uralkodónak mérsékeltnek, igaznak, éleselméjűnek és bölcsnek kell lennie, hogy uralkodása ne csússzon át zsarnokságba. *„Az embereknek büne és hibája idézi elő tehát azt, hogy biztosabb és türhetőbb, ha a kormányzatot többen tartják kezükben [...]”*¹⁷⁸ Ez érthetővé teszi, miért foglalkoznak a szerzők oly sokat a fejedelem erényeivel és erkölcsösségével.

JEGYZETEK

1. Guevara művének egészben történő lefordítását Prágai András végezte. A több mint ezer oldalas mű egészben Bártfán jelent meg 1628-ban. A nyomtatási költséget Rákóczi György állta. Érdekes módon a fordítás támogatása nem vallási, hanem inkább a mű világi tartalmának szolgált. (TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest, 164.)
2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-29), választott magyar király. Uralkodását Erdély aranykorának is nevezzük. Itt elemzett végrendeletét 1629-ben írta. (TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 104.)
3. Vetéssi István mezőtúri pap 1631-ben írta itt elemzett levelét I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek. „Ez az első magyar nyelvű munka, mely teljes egészében Justus Lipsiusra támaszkodva ad államelméleti tanácsokat fejedelemnek.” (TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest, 127.)
4. Rákóczi György 1637-ben, tehát már fejedelemként írja fiának szóló Parainesisét, melyben intelmeit gyűjti össze fiának. „Olyan irodalmi műfajt újított fel a fejedelem, melynek hazánkban első jelentkezése egyidős az államalapítással. Szent István Imre herceghez intézett intelmeihez hasonlóan Libellus de institutione morum (Erkölcstanító könyvecske) ő is írásba foglalja fia, a leendő fejedelem számára a legfontosabb tudnivalókat tényleges megválasztása előtt öt évvel, abból az alkalomból, hogy az udvari iskolában tanulmányait befejezte, «s a katonai szolgálat terhét felvette».” (TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest, 41.)
5. Dr. TÓTH Endre – Dr. VICTOR János (2006): *A Heidelbergi Káté története*. In: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás*. Kiadja A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 14.
6. Niccolò Machiavelli Firenzében született 1469-ben. 1498-ban a firenzei köztársaság szolgálatába állt, így tapasztalatokat szerezhetett az állam irányításáról. A fejedelem című művét 1513-ban száműzetésében írta meg. (SZATHMÁRI Botond: *Utószó*. In: MACHIAVELLI, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Fordította: Lutter Éva. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 134-136.) A modern államfogalom megszületését neki tulajdonítják. (PACZOLAY Péter (1996): *Machiavelli és a reneszánsz állam. Rubicon, VII. évf. 4-5. sz. 16-20.*; PACZOLAY Péter (1997): *A legfőbb hatalom eredete. Újkori államelméletek. Rubicon, VIII. évf. 8. sz.*)
7. Kálvin János genfi prédikátor, a református vallás megalapítója. Fő műve: A keresztyén vallás rendszere, amit Szenczi Molnár Albert fordított magyarra és jelentetett meg 1624-ben Hanauban. (Előszó a mű 1995-ös kiadásához. Egyetemi Nyomda, 1995.)
8. Antonio Guevara ferences szerzetes, később püspök volt, aki V. Károly német-római császár prédikátora, utazásaikor pedig kísérője volt. Marcus Aurelius-beszélgése 1529-ben jelent meg spanyol nyelven, műve a 16. és a 17. században nagy népszerűségnek örvendett. (TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest, 163.) Dolgozatomban a műnek azt a részletét használtam, ami Tarnóc Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század* című gyűjteményében jelent meg, ez az eredeti mű 1024-1038. lapjairól való. (87-103.)
9. GUEVARA, Antonio: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Fordította: Prágai András. In: TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 94.
10. GUEVARA 97. oldal.
11. GUEVARA 90.
12. VETÉSSI István: *Levél az uralkodás művészetéről*. In: TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 123.
13. KÁLVIN János (1995): *A keresztyén vallás rendszere*. Fordították: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Egyetemi Nyomda, Budapest, II. kötet. 751.
14. KÁLVIN II. 772.
15. VETÉSSI 131.
16. I. RÁKÓCZI György: *Parainesis*. In: TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 133.
17. RÁKÓCZI 135.
18. MACHIAVELLI, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Fordította: Lutter Éva. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 83.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

19. GUEVARA 94-95.
20. GUEVARA 92.
21. KÁLVIN II. 773.
22. KÁLVIN II. 772.
23. PRÁGAI András Előszavát Antonio Guevara művéhez írta, azzal együtt jelent meg 1628-ban. Mivel az akkori kiadásban nem szerepelt oldalszám, nem tudok az idézett részekre pontosan hivatkozni.
24. BETHLEN Gábor végrendelete. In: TARNÓC Márton (1978): *Magyar gondolkodók, 17. század.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 106.
25. VETÉSSI 123.
26. VETÉSSI 123.
27. MACHIAVELLI 84.
28. KÁLVIN II. 759.
29. VETÉSSI 126. oldal.
30. VETÉSSI 126.
31. KÁLVIN II. 757.
32. VETÉSSI 131.
33. VETÉSSI 131.
34. MACHIAVELLI 83.
35. PACZOLAY Péter (1996): Machiavelli és a reneszánsz állam. *Rubicon, VII. évf.* 4-5. 16-20.
36. VETÉSSI 123.
37. VETÉSSI 128.
38. RÁKÓCZI 134.
39. KÁLVIN II. 754.
40. RÁKÓCZI 136.
41. RÁKÓCZI 136.
42. RÁKÓCZI 135.
43. VETÉSSI 124.
44. RÁKÓCZI 134.
45. RÁKÓCZI 134. Ezzel kapcsolatban lásd STIPTA István (1997): Az abszolutizmus állama. *Rubicon, VIII. évf.* 8. sz. „Az uralkodó [...] köteles volt gondoskodni alattvalóiról. [...] Az abszolutizmus idején megváltozott az állam és az alattvalók viszonya is. Első ízben kellett az alattvalók életéről, testi épségéről és tulajdonáról állami eszközökkel gondoskodni.”
46. RÁKÓCZI 136.
47. RÁKÓCZI 134.
48. RÁKÓCZI 135.
49. KÁLVIN II. 753.
50. VETÉSSI 127. Ezzel kapcsolatban lásd OBORNI Teréz (1996): Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus? *Rubicon, VII. évf.* 4-5. sz. 21-23.
51. HAHNER Péter (1996): Az abszolút monarchiáról mai szemmel. Az állam én vagyok! *Rubicon, VII. évf.* 4-5. sz. 24-29.
52. STIPTA István (1997): Az abszolutizmus állama. *Rubicon, VIII. évf.* 8. sz.
53. MACHIAVELLI 60.
54. MACHIAVELLI 88.
55. GUEVARA 91.
56. KÁLVIN II. 764.
57. KÁLVIN II. 762.
58. KÁLVIN II. 775.
59. KÁLVIN II. 777.
60. OBORNI Teréz (1996): Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus? *Rubicon, VII. évf.* 4-5. sz. 21-23.
61. VETÉSSI 126.
62. VETÉSSI 127.
63. RÁKÓCZI 136.
64. KÁLVIN II. 757.
65. MACHIAVELLI: 79-80.
66. GUEVARA 92-93.
67. GUEVARA 103.
68. BETHLEN 111.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

69. VETÉSSI 124-125. *„Másodszor és utolszor: Adakozással az jóakarátoknak megszerzését mondám, hogy az fejedelem véghezviheti. [...] Mely dolgot legbővebben cselekedni, az új fejedelemnek felette igen szükséges! Itilettel mindazonáltal! Mert az olyan fejedelmek nem dicséretesen cselekesznek, akik behunytt szemmel, azaz mindeneket ajándékoznak. Ajándékozni kell annakokáért kiváltképpen az érdemeseket, hogy azzal egyebek is az hűséges szolgálatra és jóságos cselekedetekre felsekentetvén, valamit érdemleni ők is igyekezzenek. Mert, hogyha ilyen móddal az adakozás nem leszen, ottan ebből felette rút vétek következnek: mivelhogy az felettéb módnélkül való adakozással az fejedelem megfogyatkozik, és annak utána, kénytelenség alatt (amint Cicero mondja), másnak javaihoz kényszerítetik nyúlni; melynél veszedelmesebb dolog soha nem lehet, mert soha annyi indulattal az gyűlölségre és ártásra lesznek, akiktől valami elvétetik. Távoztassák el tehát az fejedelmek, hogy sokat mód nélkül ajándékozzán; az másét elvenni ne kényszerítessenek.”*
70. VETÉSSI 124.
71. RÁKÓCZI 134.
72. RÁKÓCZI 136.
73. BETHLEN 110.
74. BETHLEN 110.
75. BETHLEN 109.
76. MACHIAVELLI 117-118.
77. RÁKÓCZI 135-136.
78. MACHIAVELLI 116.
79. MACHIAVELLI 117-118.
80. GUEVARA 98.
81. GUEVARA 99.
82. GUEVARA 110.
83. GUEVARA 102.
84. GUEVARA 101.
85. GUEVARA 98. *„Hagyok néked fiam próbált, eszes, látott, régi öreg embereket, kik tanácsidnak és munkáidnak társai legyenek. Mert az fejedelemnek semmi nincs tisztességesebb, mint mikor sétálásban utána, tanácskozásában mellette vénemberek vannak. Mert az koros emberek az fejedelemnek méltóságát tekintetessé téstik, és az udvarnak dicsőségét ékesítik.”*
86. GUEVARA 110. *„Fiam, igen megóvjad magadat, hogy mértéktelennek ne találtassál; melyet azért mondok, hogy ha nem tudod, megértsed, hogy szintén olyan rút dolog és gyalázatos, ha az fejedelem magaviselésének nagy, tekintetes színe alatt csak az vénektől igazgattatik: minemű illetlen dolog az mulatságnak neve alatt, mindenkor csak ifjaknak nyájasságával élni. Nem közönséges mindenkor, hogy minden ifjak állhatatlanok, és minden vénnek eszesek legyenek. Ez okáért az dologban azt tanácslom neked, hogy ha valakit az vén tanácsosok közül látsz idejével meghanyatlottnak lenni, elbocsásd: és ha eszes ifjat találsz, annak tanácsát meg ne vessed. Mert az méhek több mézet szednek a gyenge virágokról, mintsem az megagott füvekről. Az vén tanácsosokat sem kárhoztatom, az ifjakat sem javallom; de mind az vének s az ifjak közül mindenkor jobb az jóságos cselekedetekkel tündöklő, jámbor eszeseket választani: mert nincs ez földön oly tökéletes társaság, hogy gyanakodás nélkül benne élhessünk; mivelhogy látjuk, hogy az ifjak bolondsággal születtenek, az vének is fősvénységgel élnek. Ennek okáért ismét intelek, jó fiam, hogy semmi dologban mód nélkül ne cselekedjél: mert ha csak az ifjaknak hiszesz, az ő állhatatlanságokkal erkölcsödöt megvesztegetik: ha csak vénekre bízod magadat, azok is az igazságot kívánságokkal elfordítják.”*
87. GUEVARA 102.
88. GUEVARA 103.
89. GUEVARA 100.
90. GUEVARA 100-101.
91. BETHLEN 110.
92. BETHLEN 118.
93. OBORNI Teréz (2008): Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben. *Rubicon*, XIX. évf. 4. sz. 70-79.
94. VETÉSSI 129.
95. RÁKÓCZI 134.
96. Főszerk.: KÖPECZI Béla (1988): *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*. Szerkesztette: MAKKAI László és SZÁSZ Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 716.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

97. OBORNI Teréz (1996): Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus? *Rubicon*, VII. évf. 4-5. 21-23.
98. MACHIAVELLI 77-78.
99. MACHIAVELLI 77-78.
100. Összehasonlításképpen a Guevara által említett erényekhez, melyeket Marcus Aurelius római császár szájába ad, az igazi Marcus Aurelius *Elmélkedései* még inkább bővelkednek követendő erényekben. Első könyvében a következő erények fordulnak elő: higgadtság, istenfélelem, jótékonyág, egyszerű élet, türelem, nyájasság, szenvedélymentesség, barátságosság, igazság szeretet, önuralom, állhatatosság, szelídség, nemesség, józanság, elvhűség, állhatosság. A második könyvben ír pontosságra törekvésről, méltóságról, szenvedélymentességről. A harmadik könyv erényként említi a derült lelkületet, mérsékletet, férfiaságot. Elítéli a hiúságot, rosszindulatot, kedvetlenséget, önzést és elfogultságot. A negyedik könyvben is elítélendő rossz tulajdonságok szerepelnek, mint asszonyos jellem, makacsság, vadság, bestialitás, gyerekesség, lágyság, csalfaság, alantasság, hamisság, zsarnokoskodás. Felszólítja fiát, hogy nagylelkű, józan, belátó, megfontolt, igazmondó, szemérmes és szabad legyen. Az ötödik könyvben azt írja, hogy fia legyen őszinte, méltóságteljes, munkabíró, ne hajhássza az élvezetet, ne elégedetlenkedjen a sorsával, érje be kevéssel, legyen jóindulatú, szabad, komoly, keresetlen, nagylelkű. A hatodik könyvben a következő felszólítás hangzik el: „Vigyázz, el ne császárosodj, fel ne vedd szokásaikat – mert ez könnyen megesik. Légy csak egyszerű, jó, tiszta, komoly, kendőzetlen, igazságszerető, istenfélő, jóindulatú, szeretetteljes, tántoríthatatlanul kötelességtudó. Arra törekedj, hogy az maradj, amivé a filozófia igyekezett tenni. Tiszteld az isteneket, segítsd embertársaidat. Rövid az élet.” A földi lét egyetlen gyümölcse a tiszta érzésvilág és a közérdekű tevékenység. Hozzáteszi, hogy fia legyen tiszta tekintetű, nyájjas, hiúság nélkül való, szorgos, türelmes, egyszerű életű, barátaival állhatatos, istenfélő. A hetedik könyvben hozzáteszi, hogy legyen egyszerű, szerény és azt, hogy szerénységgel és fölényes nyugalommal legyen mindazokkal a dolgokkal szemben, amelyek sem az erény, sem a bűn csoportjába nem tartoznak. A nyolcadik könyvben azt olvassuk, hogy ne legyen hanyag, ne zsúfolja tele életét tennivalókkal, ne kapkodjon beszédében, és ne csapongjon a képzelete. A kilencedik könyvben az szerepel, hogy a hazugság bűn, és bünt elkövetni nem szabad. Tizedik könyvében az áll, hogy az uralkodót jónak, szerénynek, igaznak, értelmesnek, békésnek, nagylelkűnek kell, hogy nevezzék alattvalói. Ha ezeket elveszítette, akkor iparkodjék visszaszerezni. A tizenegyedik könyvben erényként szerepel a jóság, őszinteség, szelídség. A harag szerinte nem férfias tulajdonság, helyette türelemről ír. Kerülendőnek tartja a méltánytalanságot és a zsarnokoskodást másokkal szemben. Marcus AURELIUS (1983): *Elmélkedései*. Fordította: Huszti József. Európa Könyvkiadó, Budapest.
101. GUEVARA 89.
102. GUEVARA 92.
103. GUEVARA 94.
104. GUEVARA 96.
105. GUEVARA 97.
106. RÁKÓCZI 134.
107. BETHLEN 109.
108. BETHLEN 110.
109. VETÉSSI 125.
110. VETÉSSI 126.
111. KÁLVIN II. 757.
112. VETÉSSI 131.
113. VETÉSSI 129., vö. RÁKÓCZI 134.
114. NAGY László: A „bibliás óráló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 119. oldal.
115. RÁKÓCZI 134.
116. RÁKÓCZI 134.
117. RÁKÓCZI 134.
118. RÁKÓCZI 135.
119. RÁKÓCZI 134.
120. RÁKÓCZI 135.
121. RÁKÓCZI 134. „[...] mértékletes, józan, kegyes és istenes életet igyekezzél élni, melyet ha követsz, bizony az Úristen is veled lesz, el nem hagy semmi szükségedben, minden

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

áldásával bővelkedtet, életed hosszú, szerencséd duplás ész virágzó, gyümölcsöző leszen, mert lehetetlen dolog, hogy az Isten az őt féltőket, tisztelőket elhagyhassa és oltalmában meg ne tartsa, segítse és áldja.”

122. RÁKÓCZI 133-134.
123. RÁKÓCZI 136. *„Beszédében állhatatos, titkos légy, ne adj senkinek szólásodra alkalmatosságot csacsogásoddal és titkos dolgoknak kibeszélésével.”*
124. DÖRÖMBÖZI János (2003): *Erkölcsei alapismertetek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 13.
125. GUEVARA 94.
126. GUEVARA 94.
127. GUEVARA 89.
128. GUEVARA 95.
129. VETÉSSI 123.
130. VETÉSSI 131.
131. VETÉSSI 130.
132. NAGY László (1984): *A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 129-130.
133. RÁKÓCZI 134.
134. RÁKÓCZI 135-136.
135. RÁKÓCZI 136.
136. TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest, 164.
137. Szent Biblia (1991). Pál levele a rómaiakhoz 13.1-5. Fordította: KÁROLI Gáspár. Kiadja: Egyetemi Nyomda, Budapest, 190-191.
138. SZATHMÁRI Botond: Utószó. In: MACHIAVELLI, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 136.
139. MACHIAVELLI 89.
140. GUEVARA 95.
141. Ezzel kapcsolatban lásd STIPTA István (1997): *Az abszolutizmus állama. Rubicon, VIII. évf. 8. sz. „Az uralkodó felelős volt Isten előtt.”*
142. BETHLEN 109.
143. BETHLEN 110.
144. BETHLEN 105.
145. BETHLEN 111.
146. BETHLEN 106.
147. BETHLEN 108.
148. BETHLEN Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (1879). Kiadta SZILÁGYI Sándor. Budapest, 466-467.
149. Ezzel kapcsolatban lásd STIPTA István (1997): *Az abszolutizmus állama. Rubicon, VIII. évf. 8. sz. „[Az uralkodó] saját országában Krisztus földi helytartójának tekintette magát.”*
150. VETÉSSI 131.
151. SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája* (1980). Magyar Helikon, Budapest, 203.
152. *A két Rákóczi György családi levelezése (1632-1660)* (1875). Szerkesztette: SZILÁGYI Sándor. Akadémia, Budapest. A példák a LXXVIII., LXXX., CXXII., CLIII. számú levelekben fordulnak elő.
153. RÁKÓCZI 133.
154. RÁKÓCZI 133.
155. RÁKÓCZI 135.
156. MACHIAVELLI 74.
157. RÁKÓCZI 135.
158. RÁKÓCZI 135.
159. RÁKÓCZI 136.
160. RÁKÓCZI 133., vö. KÁLVIN II. 779.
161. SZABÓ Péter (1997): *Az erdélyi fejedelemség*. Kultutrade Kiadó, Budapest, 87. Vö. OBORNI Teréz (2008): *Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben. Rubicon, XIX. évf. 4. sz. 70-79. és Új Magyar Életrajzi Lexikon I.* (2001) Főszerkesztő: MARKÓ László. Magyar Könyvklub, Budapest, 505.
162. *A két Rákóczi György családi levelezése (1632-1660)* (1875). Szerkesztette: SZILÁGYI Sándor. Akadémia, Budapest. CLIII. levél. 116.
163. SZALÁRDI 198-199.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesisé más államelméleti munkák tükrében

164. KRAUS, Georg (1994): *Erdélyi Krónika 1608-1665*. Fordította: Vogel Sándor. Egyetemi Nyomda, Budapest, 156., illetve VOGEL Sándor jegyzetei Kraus művéhez, 660.
165. SZEKFÚ Gyula (1983): *Bethlen Gábor*. Helikon Kiadó, Budapest, 145-146.
166. BLAZOVICH László – SZ. GALÁNTAI Erzsébet: Bevezető Ransanus A magyarok történetének rövid foglalata című művéhez. In: RANSANUS: A magyarok történetének rövid foglalata. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 13.
167. MACHIAVELLI 122.
168. MACHIAVELLI 123-124.
169. GUEVARA 91.
170. GUEVARA 99.
171. VETÉSSI 130.
172. VETÉSSI 130.
173. Idézi NIESEL, Wilhelm (1998): Kálvin teológiája. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 56.
174. A Heidelbergi Káté (2006). Fordította: D. Erdős József. In: A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás. Kiadja A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 48.
175. RÁKÓCZI 134.
176. A Heidelbergi Káté (2006). A Második Helvét Hitvallás. 155.
177. KÁLVIN János (1995): A keresztyén vallás rendszere. Fordították: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Egyetemi Nyomda, Budapest, I. kötet. 6.
178. KÁLVIN II. 754.

IRODALOM

Forráskiadványok

A Heidelbergi Káté (2006). Fordította: D. Erdős József. In: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás*. Kiadja A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.

A két Rákóczi György családi levelezése (1632-1660) (1875). Szerkesztette: SZILÁGYI Sándor. Akadémia, Budapest.

A Második Helvét Hitvallás (2006). Fordította: Dr. Szabadi Béla. In: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás*. Kiadja A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.

BETHLEN Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (1879). Kiadta SZILÁGYI Sándor. Budapest.

BETHLEN Gábor végrendelete. In: TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

GUEVARA, Antonio: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Részlet. In: TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere* (1995). Fordították: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv. Egyetemi Nyomda, Budapest.

KRAUS, Georg (1994): *Erdélyi Krónika 1608-1665*. Fordította: Vogel Sándor. Egyetemi Nyomda, Budapest.

MACHIAVELLI, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Fordította: Lutter Éva. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest.

Marcus AURELIUS Elmékedései (1983). Fordította: Huszti József. Európa Könyvkiadó, Budapest.

PRÁGAI András: *Az keresztyén olvasóhoz*. Előszó Antonio GUEVARA művéhez. In: Antonio GUEVARA (1628): *Fejedelmec Serkentő Oraia*. Bártfa.

PRÁGAI András: *Epistola dedicatorja Antonio Guevara művéhez*. In: GUEVARA, Antonio (1628): *Fejedelmec Serkentő Oraia*. Bártfa.

RÁKÓCZI György: *Fejedelmi Parainesis*. In: TARNÓC Márton: *Magyar gondolkodók, 17. század* (1979). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

SZALÁRDI János (1980): *Siralmas magyar krónika*. Magyar Helikon, Budapest.

Szent Biblia (1991). Fordította: Károli Gáspár. Kiadja: Egyetemi Nyomda, Budapest.

VETÉSSI István: *Levél az uralkodás művészetéről*. In: Tarnóc Márton: *Magyar gondolkodók, 17. század* (1979). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Szakirodalom

BLAZOVICH László – SZ. GALÁNTAI Erzsébet: *Bevezető Ransanus A magyarok történetének rövid foglalata című művéhez*. In: RANSANUS (1985): *A magyarok történetének rövid foglalata*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Farkas Csaba: Fejedelem és hatalom. I. Rákóczi György Parainesise más államelméleti munkák tükrében

DOLINAY Gyula (2007): *Erdély fejedelmei*. Anno Kiadó, Budapest.

DÖRÖMBÖZI János (2003): *Erkölcsei alapismertetek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KÖPECZI Béla (főszerk.) (1988): *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*. Szerkesztette: Makkai László és Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MARKÓ László (főszerk.) (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon I.*. Magyar Könyvklub, Budapest.

NAGY László (1984): *A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

NIESEL, Wilhelm (1998): *Kálvin teológiája*. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.

OBORNI Teréz (1996): Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus? *Rubicon*, VII. évf. 4-5. 21-23.

OBORNI Teréz (2002): *Erdély fejedelmei*. Pannonica Kiadó, Budapest.

OBORNI Teréz (2008): Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben. *Rubicon*, XIX. évf. 4. 70-79.

PACZOLAY Péter (1996): Machiavelli és a reneszánsz állam. *Rubicon*, VII. évf. 4-5. 16-20.

PACZOLAY Péter (1997): A legfőbb hatalom eredete. Újkori államelméletek. *Rubicon*, VIII. évf. 8. sz.

STIPTA István (1997): Az abszolutizmus állama. *Rubicon*, VIII. évf. 8. sz.

SZABÓ Péter (1997): *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRI Botond: *Utószó*. In: MACHIAVELLI, Niccolò (2006): *A fejedelem*. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest.

TARNÓC Márton (1978): *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Budapest.

TARNÓC Márton (1979): *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

DR. TÓTH Endre – DR. VICTOR János (2006): A Heidelbergi Káté története. In: A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás. Kiadja A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.

VOGEL Sándor jegyzetei Georg Kraus művéhez (1994). Egyetemi Nyomda, Budapest.

ABSTRACT

Farkas, Csaba

Monarchy and Power.

The Paraenesis of György Rákóczi I. in the Mirror of Other Works on State Theory

One work after the other on state theory, in which the person of the ruler is at the centre, were produced in the 17th century. It is not by chance that this is the century of absolutism, and it pre-empted and paved the way for the forthcoming philosophical breakthrough, the enlightenment. We find among the authors rulers, thinkers and advisors. The works often contain paraenesis and advice on how the ruler is to behave. The paraenesis genre has a grand tradition in our own home, considering Saint Stephen, who established our state, also wrote a paraenesis for his son, Prince Emeric. The 17th century brought a golden age of works on state theory in Hungary, and especially Transylvania. At the centre of this study is the Paraenesis of György Rákóczi I, the thoughts of which are enumerated in the analysis and compared to such works which could have been the consciousness of the monarch, impacting his world view, the way he exercised power and the guiding work he wrote later for his son György Rákóczi II.

National Secondary School Study Competition – history entry, 2009/2010 academic year

School: Dobó Katalin Gymnasium, Esztergom

Advising teacher: Endre Gergely